

Beschermingsdossier

Secretariaat en kantoren van de
Algemene Centrale der Liberale
Vakbonden van België in Gent

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Secretariaat en kantoren van de Algemene Centrale der Liberale
Vakbonden van België, Gent, Koning Albertlaan 93-95 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/44021/138.1

Julie Verhelst

8/11/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	9
1.3.1.	Ruimtelijke context en inplanting	9
1.3.2.	Kantoorgebouw ACLVB (Koning Albertlaan 93).....	9
1.3.3.	Secretariaat ACLVB (Koning Albertlaan 95): exterieur.....	10
1.3.4.	Secretariaat ACLVB (Koning Albertlaan 95): interieur en planindeling	11
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	17
2.	Evaluerend gedeelte	17
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	17
2.1.1.	Het visitekaartje van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden.....	17
2.1.2.	Het secretariaat uitgelicht vanuit typologisch en stilistisch oogpunt	23
2.1.3.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	29
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	31
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	31
2.4.	Juridische toestand	31
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	31
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	32
3.	Beheersvisie	32
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	32
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	32
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	33
4.	Bronnen	33
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	34
5.1.	Omgevingsplan	34
5.2.	Fotobijlage	34
5.3.	Cultuuroederen	34
5.4.	Documentatie	34

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

De opmaak van het dossier kadert binnen het beleidsthema van de herinventarisatie van Gent, die tijdens deze regeerperiode focust op naoorlogse architectuur in Gent en deelgemeenten. De hoge erfgoedwaarde van het secretariaatsgebouw van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België werd al opgemerkt tijdens de herinventarisatie van de Rijsenbergwijk tijdens de voorgaande regeerperiode. In 2014 werden de kantoorgebouwen van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden (nummers 93 en 95) opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed. De interieurafwerking van nummer 95 is bovendien een opmerkelijk totaal kunstwerk, ontworpen en uitgevoerd door het Kortrijkse meubelbedrijf De Coene tijdens het late interbellum en de naoorlogse periode. Onderzoek door Leen Meganck tijdens de tweede helft van de jaren 1990 bevestigde de ontwerp kwaliteit van het secretariaat van de Liberale Vakbonden, en dit voor zowel het exterieur als de bewaarde interieurelementen. De boeiende continuïteit van de opeenvolgende afwerkingsfasen door De Coene en de uitbreidingen en aanpassingen onder leiding van architect Robert Rubbens tot in de jaren 1960-1970, zorgen ervoor dat het complex geëvalueerd kon worden binnen het thema van de naoorlogse architectuur in Gent. De kantoorgebouwen van de Liberale Vakbonden werden in de jaren 1970 uitgebreid met de aanpalende Woning Velghe (Koning Albertlaan nummer 97). Deze gave en erg kwalitatief uitgewerkte interbellumwoning werd al opgemerkt tijdens de eerdere inventarisatiecampagne in 1983 en de erfgoedwaarde werd ook herbevestigd in recenter onderzoek. Vanuit een wens tot duidelijkheid ten opzichte van de eigenaar en een integrale aanpak, werd de evaluatie van Woning Velghe meegenomen binnen het lopende beleidsthema. Gezien de historische scheiding tussen beide ontwerpen werden twee afzonderlijke dossiers opgemaakt. Voor de bescherming 'Woning Velghe in Gent' zie dossiernummer 4.001/44021/136.1.

1.1. Situering

Het beschermingsdossier behelst een deel van de huidige kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (ACLVB) aan de Koning Albertlaan in het centrum van Gent. De afbakening van de bescherming omvat het secretariaat en kantoor van de ACLVB (Koning Albertlaan nummer 95), gebouwd op het einde van het interbellum en aangepast en uitgebreid tijdens de naoorlogse periode. Ook de straatgevel van de uitbreiding van 1966, namelijk het aanpalende kantoorgebouw (Koning Albertlaan nummer 93), maakt deel uit van de bescherming.

De voor bescherming voorgedragen cultuurgoederen zijn in een afzonderlijke bijlage bij het ministerieel besluit opgenomen (bijlage 3). Deze bijlage bevat zowel een lijst van de cultuurgoederen, een beschrijving als een motivatie.

1.2. Historisch overzicht

De Gentse Koning Albertlaan vormt een centrale laan doorheen de vroegere Sint-Pieters-Aaigemwijk. Ze maakt samen met het Koningin Maria Hendrikaplein en de Koningin Astridlaan in haar verlengde ten zuidoosten en de Groot-Brittanniëlaan ten noorden deel uit van een brede verbindingsas, afgelijnd volgens een Koninklijk Besluit in 1902 toen de urbanisatie van de wijk tot volle ontwikkeling kwam. De boulevard verbond het Citadelpark aan de Kortrijksesteenweg met de Godshuizenlaan aan de Bijloke. De effectieve verkaveling en bebouwing langs de Koning Albertlaan werd echter pas gestimuleerd door de bouw van het Sint-Pietersstation en ging van start in de vroege jaren 1910.¹ Het brede karakter van de laan stond ten dienste van de verkeersfunctie – zeker in het kader van de Gentse Wereldtentoonstelling van 1913 –, terwijl haar gebogen tracé, de dubbele bomerrij

¹ BAILLIEUL B., BONCQUET D. en DEROM S. 2013: *Bouwkoorts tussen twee stations*, IMPACT Wereldtentoonstelling GENT 1913, Gent, 133-134; VERHELST J. 2014: *Koning Albertlaan* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/166492> (geraadpleegd op 2 maart 2018).

op de middenberm en de variatie in het straatbeeld de laan een boeiend perspectief zouden verlenen. Het begin van de straat aan het Koningin Maria Hendrikaplein omvat de oudste bebouwing, daterend van voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog, terwijl ten noorden van het kruispunt met de Aigemstraat en Meersstraat voornamelijk tijdens het interbellum een grote verkavelings- en bebouwingsgolf op gang kwam met een zwaartepunt omstreeks het midden van de jaren 1920. Dit gaf aanleiding tot een gevarieerde rijbebouwing met hoofdzakelijk burgerhuizen die een combinatie vormen van stijlkeuzes die zowel verwezen naar het verleden als getuigden van een eigentijdse, moderne vormgeving, aansluitend bij art deco en modernisme.

Ook de in 1920 opgerichte 'Nationale Centrale der Liberale Vakbonden van België' (NCLVB, vanaf 1939 'Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België', ACLVB) liet in het midden van de jaren 1930 haar oog vallen op deze laan. Op dat moment groepeerde de organisatie zo'n 70.000 werknemers en had ze de financiële draagkracht verworven om een eigen lokaal op te richten in Gent dat als administratieve zetel zou fungeren. Ondanks eerdere onderhandelingen over de aankoop van bouwgrond aan de toenmalige Afsneelaan (huidige Koningin Fabiolalaan), werd uiteindelijk het perceel aan de Koning Albertlaan verworven van de familie Lippens in 1933.² In 1936 werd – quasi gelijktijdig met de ten noorden aanpalende Woning Velghe – een bouwaanvraag ingediend voor de bouw van een kantoorgebouw voor haar secretariaat en administratieve diensten.³ De plannen waren van de hand van architect Guillaume Monnier en de bouwaanvraag werd goedgekeurd op 27 juli 1936. Aannemer G. Wittebroodt, die woonde in de nabijgelegen Meersstraat, ondertekende de bouwplannen en stond aldus in voor de uitvoering, die 617.500 Belgische Frank zou kosten.⁴ Het pand werd in 1937 geregistreerd in het kadaster.⁵ Op 19 december 1937 vond de officiële inhuldiging plaats. Hier prees bestuurder Colle niet alleen de smaak en kunstzin van de architect, en de zorg en precisie van Wittebroodt, maar eveneens de realisatie van de firma Beaumont wat betreft de verwarming, de meubilering door De Coene uit Kortrijk, meubelbedrijf Samat uit Langerbrugge en Famop, de prachtige verlichting verzorgd door Beeckman en de inzet van talrijke werklui, die het secretariaat tot "*een schitterend complex van moderne architectuur*" hadden gevormd.⁶

Het gebouw in kwestie vormt de huidige nummer 95. Oorspronkelijk bestond het uit een voorbouw van twee bouwlagen, waarbij de linkertravee verhoogd was tot drie bouwlagen en de lijstgevel aan de rechterzijde licht opgetrokken was. Vlaggenmasten accentueerden op dat moment de verhoogde geveldelen. Achter de zakelijke voorgevel werd een rijkelijke interieurafwerking en meubilering voorzien door de Kortrijksche Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, die tot in de jaren 1970 zou instaan voor de aankleding en afwerking van het gebouw, en de aanpassingen ervan. Van de vroegste bouwfase van 1937 is voor de burelen op de gelijkvloerse verdieping een overzichtsplan bewaard met aanduiding van de schikking van het meubilair, evenals detailplannen en foto's die de toestand tijdens de jaren 1940 weergeven.⁷ De ontwerpen van De Coene concentreerden zich hoofdzakelijk in deze representatieve vertrekken. In de inkomhal en aanpalende vestibule vielen op het overzichtsplan de aandacht voor verlichting op, onder meer door de aanwezigheid van monumentale luchters en indirecte verlichting, evenals de aanwezigheid van de radiatoren, die in de afwerking geïntegreerd werden. De spreekplaats links van de inkom werd ingevuld met bestaand meubilair van de vakbond, terwijl De Coene wel een ontwerp maakte voor

² Archief Leen Meganck, Lokalen van de Liberale Vakbonden te Gent, historisch overzicht (S.N. s.d.); D'HONDT B. 2014: *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven te Gent*, Gent, 158.

³ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1936/A/9.

⁴ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, bouwplannen architect G. Monnier, 1936; Archief Leen Meganck, Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Openstelling gebouwen Koning Albertlaan ter gelegenheid van Open Monumentendag (MEGANCK L. 1997).

⁵ Kadasterarchief Oost-Vlaanderen, Mutatieschetsen Gent, afdeling IX (Gent), 1937/61.

⁶ S.N. 1938: In de Algemeene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Plechtige Inwijding der Nieuwe Lokalen te Gent, *De liberale Syndicalist* 14.170 februari, 5; voor wat betreft Samat, zie ook S.N. 2014: *Interview met José Vanderlinden, meubelmaker* [online], <https://www.architectuurarchiefvlaanderen.be/en/node/1335> (geraadpleegd op 25 mei 2018).

⁷ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1937) en archiefphoto's (jaren 1940).

de wachtplaats aan de rechterzijde. Het ontwerpplan voorzag een afwerking met hout ter hoogte van de hoeken van de ruimte, en volgens het plan van het meubilair werden zes stoelen en een tafel voorzien.⁸ Voor de beheerraadzaal maakte De Coene een "*speciaal ontwerp voor het versieren en bemeubelen*". Dit ontwerp kan toegeschreven worden aan Paul Vandenbulcke en omvatte volgens de tekening een dressoir, een zitbank en een ronde tafel, aansluitend bij een wandafwerking met houten sokkels, versierd met kleurrijke wapenschilden, en een kaart van België op één van de wanden.⁹ Op het overzichtsplan waren nog een 15-tal stoelen voorzien, die op basis van historische foto's gelijkaardige ontwerpen blijken met een gesloten houten rugleuning, enkel geopend met een 'handvat', en met of zonder arMLEUNINGEN.¹⁰ Aan de linkerzijde van de vestibule, achter de traphal tot het appartement op de bovenverdieping, bevindt zich de voormalige vestiaire die volgens het overzichtsplan voorzien was van een brede kast, ingemaakt in de hoge lambrisering. Het bureel van de bestuurder aan de rechterzijde van de vestibule kreeg vorm op basis van een totaalontwerp, dat zowel de hoge lambrisering omvatte met ingewerkte deuren en een radiatorkast, als bestond uit los meubilair waaronder een halfronde bureau, een boekenkast, een afgeronde bureaustoel, twee rechte zeteltjes en een salontafeltje.¹¹ Daarnaast voorzag De Coene de inrichting van het appartement van de bestuurder op de eerste verdieping. Een ontwerptekening (1937) van het meubilair voor één van de slaapkamers is bewaard, evenals een archiefphoto (jaren 1940) van de eetkamer in dit appartement. Ook van de achterbouw van het complex, waar zich burelen bevonden, zijn er foto's bewaard (jaren 1940), waarop de vloer- en wandafwerking met lambriseringen en ingemaakte kasten van de eerste bouwphase zichtbaar zijn, ontworpen en uitgevoerd door De Coene. Het bureaumeubilair was in deze ruimtes functioneler van aard en bestond hoofdzakelijk uit standaardontwerpen.

Het gebouw onderging echter al snel aanpassingen. Op 4 september 1947 werd de bouwaanvraag ingediend om de voorbouw naar ontwerp van architect en decorateur Robert Rubbens te verhogen tot drie bouwlagen.¹² Deze toegevoegde bouwlaag zou logeerkamers voor stagiairs en personeel uit de provincie omvatten, evenals een eetzaal voor de bedienden, die echter werd ingevuld als bibliotheek. De bouwplannen voorzagen de derde bouwlaag naar analogie met de tweede bouwlaag (weliswaar zonder de balkons) en een asymmetrische gevelverhoging in de linkertravee, eveneens naar analogie met de eerste bouwphase. De verbouwing werd vergund door de stad op voorwaarde dat de kroonlijst doorlopend werd gemaakt aan beide zijden en de derde verdieping bij voorkeur werd weggelaten. Ook de vlaggenmasten zouden op dat moment verdwijnen. Gelijktijdig met deze verbouwing van de voorbouw, vonden ook wijzigingen plaats aan de achterzijde. Deze werken werden in eerste instantie niet aangevraagd en vergund, waardoor in februari 1948 een bijkomende bouwaanvraag werd ingediend.¹³ De werken situeerden zich hoofdzakelijk op de eerste verdieping van de achterbouw, waar twee bureeltjes werden toegevoegd aan weerszijden van de centrale, gebogen uitbouw waarachter zich de vergaderzaal bevond. Gelijktijdig hiermee werd de halfronde traphal verhoogd van twee naar drie bouwlagen, met de verplaatsing van de glas-in-loodramen van de eerste naar de tweede verdieping tot gevolg, en de toevoeging van nieuwe glasramen op de eerste verdieping. Deze werken werden net als de eerste bouwphase uitgevoerd door aannemer Wittebroodt. Architect Rubbens ontwierp in 1948 ook de interieurafwerking van de nieuw bijgebouwde bureeltjes, meer bepaald ten noordoosten van de ronde uitbouw het bureel van de loonbeweging met mezzanine en ten noordwesten het bureel van de sociale wetgeving, uitgevoerd in geverniste eik door De Coene.¹⁴ Deze ontwerpplannen omvatten respectievelijk enerzijds wandkasten voor de beide niveaus, een bureel (nummer 10), drie bureelmeubels, een dubbel bureel en zes bureelstoelen, en anderzijds twee grote

⁸ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1937).

⁹ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1937).

¹⁰ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, foto's (1951).

¹¹ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1937).

¹² Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1947/K/40.

¹³ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1948/K/12.

¹⁴ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen Rubbens (1948); Archief Leen Meganck, Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, Documentatie Open Monumentendag 1997.

wandkasten, een kast voor onder het venster en een radiatorkast. In het bureau van de loonbeweging werden de vaste kastenwanden en losstaande bureaus al gauw aangevuld met een documentenlift tussen de niveaus.

Op hetzelfde moment werden nog enkele kamers in het interieur afgewerkt, die voordien nog geen decoratie hadden gekregen, en werd voor sommige ruimtes nieuw meubilair ontworpen door De Coene. Op de gelijkvloerse verdieping van de voorbouw werd de doorgang naar de zaal van de beheerraad ingevuld als bureel van de portier en wachtplaats, met het ontwerp van specifiek meubilair tot gevolg.¹⁵ Dit meubilair bestond uit een palissander schrijftafel, een stoel, twee armstoelen, een kleine tafel, evenals een deur in palissander met zijlichten in gegraveerd glas, die werd geplaatst tussen de vestibule en de kleine traphal. Voor de beheerraadzaal en een bureel op de gelijkvloerse verdieping leverde De Coene nog een grote boekenkast, een bureel met twee bureelzetels en een classeurmeubel, uitgevoerd in geschuurde eik.¹⁶ Opvallend zijn eveneens de deuren die De Coene in 1949 leverde voor het bureel van de bestuurder, voorzien een bijzonder systeem met een gekoppelde deur in functie van de geluidsisolatie.¹⁷ Ook de bovenverdiepingen van de voorbouw ondergingen aanpassingen in de late jaren 1940. De Coene voorzag de grote slaapkamer op de tweede verdieping van de voorbouw van vast en los meubilair in kambalahout: twee enkele bedden, twee nachttafels, een schrijftafel, een ingebouwde kleerkast, twee stoelen en een rustzetel.¹⁸ Twee andere slaapkamers werden eveneens van meubilair voorzien door De Coene, namelijk in geschuurde eik. Op deze verdieping realiseerde De Coene ook de inrichting van de bibliotheek in datzelfde jaar.¹⁹ Deze werd uitgevoerd in geverniste kambala en omvatte vaste kastenwanden, voorzien van volle deuren, glazen schuifdeuren en radiatorkasten, evenals een schouw, omkaderd met witte en rode steen. Dit werd gecombineerd met los meubilair, bestaande uit een buffetkast, vier tafels, 24 stoelen en vier armstoelen. In de achterbouw werd de grote vergaderzaal op de bovenverdieping ingericht in september 1948 en van glasramen voorzien.²⁰ Het meubilair werd uitgevoerd in avodiré en geverniste beuk, en omvatte een grote, gebogen conferentietafel met één grote zetel, twee armzetels en twaalf stoelen, allen bekleed met kunstleer, evenals twee tafels voor de pers. Er werden ook 200 stoelen in avodiré (catalogusontwerpen, type 204) geleverd door De Coene. Daarnaast voorzag de firma voor deze ruimte, behalve de glasramen, ook de aangepaste aankleding met vier panelen met opschriften, die aangebracht werden op de zijwanden, een verhoog met twee treden, bekleed met blauw tapijt, evenals een gordijn. In 1950 werd onder meer de balie van de telefoniste ingericht in de ronding van de grote traphal van de achterbouw, waarvoor De Coene ook het meubilair ontwierp, waaronder een rollend bureaumeubel met rolgordijn.²¹ Daarnaast zijn er ook plannen bewaard uit 1952 van een herinrichting van de wachtplaats aan de straatzijde tot receptie, maar het is onduidelijk of dit meubilair effectief werd uitgevoerd.

De volgende bouwplannen in het stadsarchief dateren van 1955 en voorzagen een verbouwing en uitbreiding van het bestaande complex, eveneens naar ontwerp van Rubbens.²² Op de plannen werd een uitbreiding van de voorbouw voorzien met een vierde bouwlaag naar analogie met de onderliggende bouwlagen, waar een bijkomende leefeenheid werd ondergebracht, bekroond door een gedeeltelijke vijfde bouwlaag met vooraan een daktuin. De realisatie van deze bouwlagen zou echter uitgesteld worden omwille van de mogelijke verwerving van panden ten zuiden ervan en uiteindelijk niet worden uitgevoerd. In dezelfde fase kwam wel, aansluitend op de achterbouw, een groot kantoorgebouw tot stand in het binnengebied tussen de Koning Albertlaan en de

¹⁵ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1948).

¹⁶ Archief Leen Meganck, Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, Documentatie OMD 1997, nota's voorbouw.

¹⁷ Archief Leen Meganck, Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, Documentatie OMD 1997, nota's voorbouw.

¹⁸ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1948); Archief Leen Meganck, Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, Documentatie OMD 1997.

¹⁹ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen en bestek De Coene (1948).

²⁰ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen en bestek De Coene (1948).

²¹ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (1950).

²² Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1955/K/16.

achterliggende Patijntjestraat. Dit complex bestond uit zes bouwlagen en een dakverdieping. En hoewel de bovenste twee verdiepingen en de dakverdieping doorstreepst waren op de bouwplannen, werden ze toch uitgevoerd.

In de vroege jaren 1960 vonden opnieuw aanpassingen plaats van de interieurafwerking. Deze zijn tot heden zichtbaar in de aanpassing van de vloer van de inkomhal en vestibule tot travertijn, maar situeerden zich ook in de grote traphal in de achterbouw en in de grote vergaderzaal. De Coene maakte in de jaren 1960 ook ontwerpen voor het bureel van de voorzitter, een ontwerp voor een schuifdeur in de bibliotheek op de bovenverdieping van de voorbouw en een bar en salon, voorzien van drie rode barkrukjes (ontwerp Paul Vandenbulcke).²³

Pas vanaf midden jaren 1960 kreeg de uitbreiding van het complex aan de straatzijde concreet vorm. In 1964 ontwierp Robert Rubbens een ingrijpende inwendige verbouwing van de verworven, aanpalende nummer 93 (toen nummer 67), weliswaar met behoud van de voorgevel.²⁴ Er werden burelen, sanitair en circulatie voorzien, en er zou een verbinding gerealiseerd worden met de grote traphal van de achterbouw van nummer 95. Vermoedelijk werden deze werken nooit uitgevoerd. Foto's bij een bouwaanvraag van 1966 tonen immers aan dat op dat moment enkel de gevel was bewaard van nummer 93.²⁵ Die bouwaanvraag betrof bovendien het volledig slopen van dit pand, samen met de links aanpalende, toenmalige nummer 65. Robert Rubbens was opnieuw architect van dienst en ontwierp in opdracht van de maatschappij Werknemerswelzijn een kantoorcomplex met appartement voor de lokaalbewaarder. Het ontwerp was voorzien van een opvallende lijstgevel, voorzien van een modulair opgebouwde bovengevel van drie verdiepingen, afgewerkt met vierkante gevelelementen in sierbeton. Aangezien deze bouwaanvraag werd geweigerd, volgde in datzelfde jaar een nieuwe bouwaanvraag.²⁶ Het ontwerp werd daarin doorgetrokken tot een breed, grootschalig gevelontwerp, dat ook een vernieuwing van de gevel van nummer 95 zou inhouden en een inwendige aanpassing van de inkom van dit gedeelte. De plannen voorzagen drie bovenverdiepingen en een achteruitspringende vierde verdieping, die echter uiteindelijk werden herleid tot twee bovenverdiepingen. Nummer 95 zou uiteindelijk gespaard blijven van deze ingrijpende verbouwing en de nieuwbouw werd beperkt tot de vroegere nummers 65 en 67, heden samen nummer 93. Dit kantoorgebouw werd grotendeels in de lijn van de bouwaanvraag uitgevoerd en valt op door het materiaalgebruik, dat de gevelstructuur benadrukt en net als bij de rechts aansluitende panden een contrast realiseert tussen de pui en de bovenbouw. Boven de onderbouw in graniet is de bovenbouw opvallend uitgewerkt in een raster van vierkante casementen in sierbeton, dynamisch verspringend geplaatst ten opzichte van elkaar. Twee rijen zijn ingevuld met vensters, terwijl de onderste en middelste rijen ingevuld zijn met reliëfpanelen uitgevoerd door beeldhouwer Berten Coolens (1926-1996) en de nijverheden uitbeeldend.²⁷

Het nieuwe complex werd inwendig verbonden met de grote traphal van het naastgelegen secretariaat van de ACLVB. In het daarop volgende decennium vonden voornamelijk enkele inwendige aanpassingen plaats van de huidige nummer 95. Zo werd de bibliotheek op de tweede verdieping van de voorbouw aangepast tot een vergaderzaal. Behalve een grote conferentietafel, werden 28 stoelen voorzien met een rode bekleding en een verchromd onderstel. Stalen van de interieurafwerking van die verdieping wijzen op donkerbruin tapijt (type Mexicana van De Poortere) en gordijnen van het type 'quartet' (brons, olijf, mosterd, geel). De Coene werd ook gevraagd voor de vernieuwing van enkele andere ruimtes. Een ingrijpendere aanpassing vond plaats eind jaren 1970 toen vanuit de grote traphal in de achterbouw een passerelle tot stand kwam met de aangekochte Woning Velghe (Koning

²³ Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, Interieur, ontwerpplannen De Coene (s.d.).

²⁴ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, Litt K/50/64.

²⁵ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, Litt K/35/66.

²⁶ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, Litt K/63/66.

²⁷ Stadsarchief Gent, Iconografische Collecties, Fototheek, Straatmeubilair, IC/FT/SM/FO 0550 (1979), zoals geraadpleegd op <https://beeldbank.stad.gent> op 22 maart 2018.

Albertlaan nummer 97). Het was voornamelijk in de voorbije decennia dat de impact op het interieur toenam. Hierdoor verloor bijvoorbeeld de zaal voor de beheerraad haar oorspronkelijke aankleding en werd het meubilair verkocht. Behalve dit ensemble werden ook bijvoorbeeld bureaus en barstoeltjes, ontworpen door De Coene, verkocht in 2016. Aan het exterieur onderging het complex beperkte aanpassingen en is de complexe bouwevolutie nog steeds traceerbaar, meer bepaald de oorspronkelijke bouwphase uit het interbellum en de aanpassingen tijdens de late jaren 1940 en jaren 1950, evenals de uitbreiding met nummer 93 in de jaren 1960.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken²⁸

1.3.1. Ruimtelijke context en inplanting

Het secretariaat en de kantoren van de ACLVB aan de Koning Albertlaan te Gent maken deel uit van een rijbebouwing die tijdens de eerste decennia van de 20ste eeuw tot stand kwam en waarvan een groot deel erfgoedwaarde bezit en relatief gaaf bewaard is. De brede laan wordt heden gekenmerkt door de centrale trambedding, maar had oorspronkelijk een groener karakter door de aanwezigheid van een dubbele bomenrij op de centrale berm. De interbellumwoningen die ten zuiden aansluiten bij de eigendommen van de ACLVB (nummers 87-91) werden hoofdzakelijk ter hoogte van de puien – en eveneens inwendig – aangepast en geïntegreerd bij de kantoren van de vakbond. Ten zuiden hiervan wordt de rijbebouwing onderbroken door de dwarse Prosper Claeysstraat, getrokken in 1912 en door het Bureau voor Weldadigheid bebouwd met een typische eenheidsbebouwing van 41 kleine woningen voor bejaarde echtparen.²⁹ Ten noorden van het secretariaat bevindt zich Woning Velghe (nummer 97), die eveneens door de Liberale Vakbonden werd verworven, maar die wat het exterieur en een groot deel van het interieur betreft gaaf bewaard is, ondanks de herbestemming tot kantoor. De gevelrij die heden ingenomen is door de vakbond (nummers 87-97) wordt ten noorden geflankeerd door een modernistisch burgerhuis van 1933 naar ontwerp van architect Armand Liebert.

De complexe volumes en inplanting van nummer 95 representeren de bouwevolutie. Het complex bestaat heden uit een voorbouw aan de Koning Albertlaan van drie bouwlagen, een middengedeelte daarachter van twee tot drie bouwlagen en daarachter in het binnengebied met de Patiëntjestraat aansluitend een kantoorgebouw van zes bouwlagen. De achterbouw kijkt ten noorden uit op de voormalige tuin van Woning Velghe, die omgevormd is tot een parking met een beperkte groenvoorziening. Nummer 93 werd in 1966 door de ACLVB gebouwd naar ontwerp van architect Rubbens ter vervanging van twee interbellumhuizen, waaronder een ontwerp van architect Liebert uit 1935.³⁰ Het volume bestaat uit drie bouwlagen en werd inwendig verbonden met het bestaande kantoor van de Liberale Vakbonden (nummer 95).

1.3.2. Kantoorgebouw ACLVB (Koning Albertlaan 93)

Het kantoorgebouw van de Liberale Vakbonden ter hoogte van nummer 93, dat door Robert Rubbens werd ontworpen in 1966, is opgevat als een blokvormig volume van drie bouwlagen onder een plat dak. De straatgevel valt op door het materiaalgebruik, dat de

²⁸ De beschrijving van de erfgoedelementen- en kenmerken steunt op beschrijving van de kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden omstreeks 1995 en verschenen in de reeks Interbellum Interieurbezoeken. Dit artikel van Leen Meganck (en haar archief) werd samen met andere verschenen literatuur, afgetoetst aan de hedendaagse toestand van de gebouwen en hun interieurs (zie onder meer MEGANCK L. 1995: *Algemene centrale der Liberale vakbonden van België, Koning Albertlaan 95, Gent, 22 april 1995*, Interbellum-interieurbezoek 47, Gent, 299-305; MEGANCK L. en POULAIN N. 2006: Kantoorgebouw van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, *Art De Coene Jaarboek* 6, 10-14.)

²⁹ BOGAERT C., LANCLUS K., VANDEWEGHE E. en VERBEECK M. 2016: *Neotraditionele bejaardenwoningen van 1911-1912* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/184172> (geraadpleegd op 2 maart 2018).

³⁰ LANCLUS K. 2014: *ACLVB Liberale Vakbond* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/161625> (geraadpleegd op 22 februari 2018).

gevelstructuur benadrukt en een contrast realiseert tussen de pui en de bovenbouw, net als het aanpalende secretariaatsgebouw van de Liberale Vakbonden.

De pui is bekleed met donkere, glanzende natuursteen, volgens de bouwaanvragen Zweedse of Noorse graniet.³¹ Boven de granieten onderbouw springt de bovenbouw licht vooruit. Deze bovenbouw is opvallend uitgewerkt met een raster van vierkante casementen in witgrijs sierbeton met uitspringende randen. Het raster bestaat uit negen kolommen en vijf rijen. De regelmatige structuur wordt verlevendigd door verspringingen van de vlakken ten opzichte van elkaar. Deze verlenen de gevel een sculpturaal karakter. De tweede en vierde rij zijn opengewerkt met vensters in de betonnen omlijstingen. De onderste en middelste rij omvatten elk vijf reliëfsculpturen, aangebracht in de vooruitspringende gevelvlakken in de borstweringen van de vensters. Deze sculpturen versterken de expressiviteit van de gevel. Ze beelden de verschillende nijverheden uit en veruitwendigen de functie van het gebouw als vakbondslokaal. Ze werden uitgevoerd door beeldhouwer Berten Coolens (1926-1996). De gevel wordt beëindigd door een rij blinde panelen die een attiek vormen.

Het schrijnwerk van de bovenvensters is in tegenstelling tot de pui vernieuwd. De pui is asymmetrisch opgebouwd en wordt links en centraal geopend met twee grote rechthoekige vensters. Deze bewaren het oorspronkelijke aluminium schrijnwerk met fijne profielen. Rechts is een verdiepte deur ingebracht.

1.3.3. Secretariaat ACLVB (Koning Albertlaan 95): exterieur

De kern van het huidige uitzicht van het secretariaat van de toenmalige Nationale Centrale der Liberale Vakbonden, heden ACLVB, gaat terug tot het ontwerp van 1936, dat was opgevat als een lijstgevel van vier traveeën en twee bouwlagen, asymmetrisch verhoogd in de linkertravee tot drie bouwlagen. De gebeitelde vermelding "G. Monnier/ arch./ Gent" links bovenaan in de hardstenen pui verwijst naar deze eerste bouwfase. Na de Tweede Wereldoorlog (1947-1948) werden de drie rechtertraveeën ook verhoogd tot drie bouwlagen, aansluitend bij de kroonlijsthoogte van de aanpalende Woning Velghe. Het gebouw bestaat aan de straat uit een voorbouw op een rechthoekig grondplan, achteraan uitgebouwd met een volume van twee tot drie bouwlagen.

De straatgevel aan de Koning Albertlaan getuigt van een vormgeving in een zakelijke, moderne stijl. Het volume van vier traveeën en drie bouwlagen onder een plat dak, is voorzien van een lijstgevel, die wordt afgelijnd door witstenen dekstenen. De pui, afgewerkt met blauwe hardsteen, wordt gecombineerd met een bovenbouw in geelbruin baksteenmetselwerk. De horizontaliteit van de gevel wordt niet enkel benadrukt door de contrasterende afwerking van de onder- en bovenbouw, maar wordt versterkt door het toegepaste metselverband en de aanwezigheid van een brede, dieperliggende lintvoeg om de twee baksteenlagen. Dit horizontaal effect is ook aanwezig in de vensterregisters, gevat in omlijstingen in Euvillesteen, die een opvallend gevelaccent vormen, en ingevuld met hoekig geplaatste, verdiepte ramen. In de drie rechtertraveeën worden de vensters op de bovenverdiepingen gevat in een doorlopende omlijsting, waarbij de penanten tussen de vensters decoratief zijn uitgewerkt. Op de eerste verdieping zijn de vensters in de twee uiterste traveeën uitgewerkt als deurvensters, voorafgegaan door een ondiep balkon, afgesloten met een ijzeren, heden blauw geschilderde balkonleuning met een geometrische vormgeving.

De onderbouw is eveneens regelmatig geopend met rechthoekige vensters, die in een licht verdiept kader zijn gevat. De vensters in de pui bewaren hun oorspronkelijke metalen schrijnwerk met kenmerkende roedeverdeling, in de bovenlichten ingevuld met glas-inloodramen met een geometrisch, horizontaal patroon in kleurloos glas, opaalwit en lila, en eveneens voorzien van rolluiken. De bovenvensters waren oorspronkelijk ook voorzien van

³¹ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, Litt K/35/66 en Litt K/63/66.

glas-in-loodramen in de bovenlichten, maar heden is het schrijnwerk op deze verdiepingen volledig vernieuwd. De hardstenen onderbouw wordt in de plint doorbroken door keldervensters en is licht naar voor uitgebouwd ter hoogte van de tweede travee. Deze omlijsting verspringt vervolgens getrapd terug tot de dieper gelegen rechthoekige toegangsdeur, bereikbaar via twee hardstenen treden. De deur wordt gekenmerkt door een strakke, geometrische opbouw en roedeverdeling, en is uitgevoerd in metaal in combinatie met structuurglas. In tegenstelling tot de originele bouwplannen, waarbij de opdrachtgever in grote letters werd vermeld op de bovenbouw van de gevel (niet uitgevoerd), wordt verwezen naar de functie door middel van twee bewaarde, rechthoekige bronzen gevelplaten, links en rechts van de toegangsdeur, die ten minste aangebracht waren sinds de tweede helft van de jaren 1940. Deze vermelden in een moderne belettering de naam van de vakbond die sinds 1939 in voege was, namelijk respectievelijk "Algemeene/ Centrale/ der/ Liberale/Vakbonden/ van/ België/ secretariaat" en "Centrale/ Generale/ des/ Syndicats/ Liberaux/ de/ Belgique/ secretariat". Rechts van de toegangsdeur is in de onderbouw een aansluiting op het waternet en een brievenbus ingewerkt.

De achtergevel van de voorbouw, die geopend is met rechthoekige vensters en voorzien is van een erkervormige uitbouw in de uiterste noordelijke travee, gaat nu ter hoogte van de gelijkvloerse verdieping schuil achter de toegevoegde passerelle tot Woning Velghe. Ter hoogte van de rechtertraveeën wordt het volume al sinds de eerste bouwfase doorgetrokken in een achterbouw in haar verlengde, gebouwd tegen de zuidelijke perceelsgrens. De noordelijke zijgevel van de achterbouw heeft een gevarieerde, dynamische volumeopbouw, die de interne organisatie vertaalt. Ze bestaat uit twee tot heden drie bouwlagen – met verschillende bouwlaaghoogtes – onder een plat dak, en met een parement uitgevoerd in roodbruin metselwerk. Het huidige uitzicht wordt bepaald door aanpassingen eind jaren 1940, wanneer de volumes aan weerszijden van de halfronde uitbouw werden vergroot naar voren en verhoogd tot dezelfde kroonlijsthoogte. Vlak achter de voorbouw sloot een travee aan met een toegang (heden ingenomen door een passerelle tot Woning Velghe) en vervolgens een halfrond uitgebouwde travee ter hoogte van de traphal. De traphal was oorspronkelijk twee bouwlagen hoog, maar werd later verhoogd tot drie, waarbij het aanwezige venster van de eerste verdieping werd verplaatst naar de tweede verdieping en voor de eerste verdieping nieuwe glas-in-loodramen werden voorzien. Deze travee wordt geflankeerd door een volume van één travee en twee bouwlagen, waarbij de hoge vensters op beide niveaus de in de ruimte aanwezige mezzanines visualiseren. De volgende travee is halfrond uitgewerkt over de twee bouwlagen en is geopend naar het noorden met regelmatige, rechthoekige vensterpartijen, op de bovenverdieping ingevuld met glas-in-loodramen. Daarnaast was er nogmaals een rechte travee voorzien en een toegangstravee. Deze laatste werd later opgeofferd bij de bouw in 1955 van een kantoorgebouw van zes bouwlagen met dakverdieping onder een plat dak en ook de aanpalende travee is heden geïntegreerd in deze recentere bouw. Het schrijnwerk van alle vensters die uitkijken op het binnengebied is vernieuwd, met uitzondering van de geometrische glas-in-loodramen in de traphal van de achterbouw, en de figuratieve glasramen die aan de binnenzijde van de vensters van de bovenverdieping van de halfronde uitbouw zijn bewaard.

1.3.4. Secretariaat ACLVB (Koning Albertlaan 95): interieur en planindeling

Achter de zakelijke, moderne vormgeving van de gevel van nummer 95 gaat een heel rijkelijke aankleding van het interieur schuil, die al op het einde van de jaren 1930 werd toevertrouwd aan de nv Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, die het realiseerde in een kenmerkende art-decostijl. Deze firma zou ook instaan voor de stoffering en meubilering van het pand tijdens latere aanpassingen tot in de jaren 1970, aangepast aan de mode van dat moment.

Het gebouw is gedeeltelijk onderkelderd en omvat volgens de bouwplannen in de voorbouw aan de straatzijde een kelderruimte onder de drie linkertraveeën, met ten zuiden een

algemene kelder, ten noorden een voorraadkelder en achterin ruimtes voor de centrale verwarming en kolen. Op een ander plan worden de kelders achterin aangeduid als waskelder en gewone kelder. De achterbouw was eveneens grotendeels onderkelderd en omvatte functionele ruimtes voor het archief, de inpakdienst en het ontwikkelen van foto's, maar eveneens een bergplaats en kelders voorzien voor de kolen en verwarming. Op de gelijkvloerse verdieping getuigt het grondplan van de voorbouw van een symmetrische schikking rondom de centrale inkom, die doorloopt in een hal tot de achterbouw met de trapzaal. Aan weerszijden van de inkom is – volgens de oorspronkelijke bouwplannen – aan de straatzijde links een spreekplaats voorzien (zuid) en rechts een wachtplaats (noord). Op een later plan wordt de ruimte links aangeduid als bureel, en op plannen van 1955 wordt het lokaal links benoemd als wachtzaal en rechts als 'huissier' (lokaal van de portier). Daarachter wordt de hal geopend aan weerszijden met een traphal met bordestrap enerzijds (zuid) en anderzijds een brede doorgang naar de ruimte voor de beheerraad in de rechtertravee (noord). Deze functie strekt zich uit over de volledige diepte van het pand, vanaf de straat tot de erkervormige uitbouw. Verder langs de hal bevindt zich ten zuiden de vestiaire – in feite de receptie, op een ander plan bureel van de controledienst of in 1955 wachtzaal – en ten noorden het bureau van de bestuurder, ten tijde van de bouw Alfons Colle. De bovenverdieping van de voorbouw omvatte initieel het appartement van de bestuurder dat bereikbaar was via de traphal en gestructureerd was rondom een gang, evenwijdig aan de straat. Aan de voor- en achterzijde bevonden zich in de twee zuidelijke traveeën drie logeerkamers en een slaapkamer, en in de volgende travee een badkamer en een keuken. In de noordelijke travee was over de volledige diepte van het gebouw een leefruimte voorzien met zit- en woonplaats. Aan de achterzijde gaf deze toegang tot een balkon, dat ook bereikbaar was vanuit de slaapkamer en de keuken. Eind jaren 1940 was de ene logeerkamer die gevat was tussen de kleine traphal en de grotere trapzaal van de achterbouw omgevormd tot een opengemaakte vestiaire. Op plannen van midden jaren 1950 waren de functies nogmaals aangepast en bevond zich aan de straatzijde van zuid naar noord een wachtzaal, een ruimte voor het secretariaat, sanitair, en vervolgens de vergaderzaal van de commissie, doorlopend tot de achtergevel met het bureel van directeur Colle. De vestiaire die in verbinding stond met de traphal was op deze plannen uitgebreid, en in de derde travee bevond zich een dactyloruimte. De in 1947 toegevoegde tweede verdieping omvatte logeerkamers en in de drie zuidelijke traveeën aan de achterzijde een grote ruimte die op de plannen was aangeduid als eetzaal, maar werd ingevuld als bibliotheek. Op plannen van midden jaren 1950 was ze aangeduid als conferentiezaal en op dat moment werd ze geflankeerd door het bureel van de toenmalige voorzitter Van Glabbeke.

De achterbouw was bereikbaar vanuit de centrale hal van de voorbouw. Deze leidde naar de monumentale trapzaal met gebogen bordestrap en een doorgang aan de zuidzijde tot de andere functies in deze achterbouw. In de travee ten westen van de trapzaal zijn op de gelijkvloerse verdieping een bureel en het bureau van het bestuur gesitueerd, die uitgeven op de trapzaal. Op een plan van 1955 was dit één ruimte bedoeld als secretariaat. De grote halfronde ruimte omvatte het centraal bureau, met een kleinere, afgesloten bureauruimte aangeduid op de bouwplannen met 'comptabiliteit'. Het bureau stond in een open verbinding met de dactyloruimte die in de westelijke travee was gesitueerd. Op een ander plan werd deze ruimte benoemd als kantoor van de boekhouding. De doorgang aan de zuidzijde van het volume gaf in die travee toegang tot het sanitair en een achteruitgang. Deze uitgang werd midden jaren 1950 opgeheven bij de bouw van het grootschalige kantoorgebouw dat hierop zou aansluiten. Op de bovenverdieping gaf de trapzaal toegang tot een spreekplaats en archiefkamer, ofwel bureel voor pers en statistiek of bureel voor de loonbeweging, dat nadien werd vergroot naar het noorden en verhoogd werd met een mezzanine. De grote halfrond uitgebouwde ruimte erachter was voorzien als vergaderzaal en boekerij, later omgevormd tot auditorium en benoemd als de Rode Zaal. In de westelijke travee was net zoals op de gelijkvloerse verdieping sanitair gesitueerd en het in 1948 toegevoegde bureel van de sociale wetgeving.

1.3.4.1. Voorbouw

De interieurafwerking van De Coene is het gaafst bewaard op de gelijkvloerse verdieping van de voorbouw en getuigt ook daar van de aanpassingen doorheen de verschillende decennia. Het huidig uitzicht van de **inkom** combineert originele elementen met kwaliteitsvolle aanpassingen uit de jaren 1960. De oorspronkelijke zwarte marmeren vloer uit de jaren 1930 werd toen vervangen door een vloer in bleke travertijn. Deze sluit aan bij de originele, hoge lambrisering van donkerdere travertijn. De ruimte wordt indirect verlicht door middel van een cirkelvormige koepel in het plafond. Aan weerszijden van de toegangsdeur bevindt zich een radiator, voorzien van een ommanteling met mat verchromde metalen banden, die vermoedelijk ook dateren uit de vroegste bouwphase tijdens het interbellum. De aanpalende spreek- en wachtplaats geven op de inkom uit via bewaarde paneeldeuren in palissanderfineer, gevat in een glanzend houten kader. Het metalen hang- en sluitwerk is bewaard, voorzien van een gestroomlijnde klink, bevestigd op een halfcirkelvormige glazen plaat.

Ten zuiden van de inkom bevindt zich de voormalige **spreekplaats**, nu met metalen letters op de deur benoemd als 'wachtzaal'. De bewaarde tegelvloer, opgebouwd op basis van rode, gele, zwarte en rood-grijze gevlekte tegels, is representatief voor de vroegste bouwphase en werd op dat moment in alle ruimtes toegepast, weliswaar in verschillende patronen gelegd. De bepleisterde wanden bewaren een omlopende houten lijst. Stalen van de oorspronkelijke muurafwerking (1937) wijzen op een behang in roze en beige tinten, gecombineerd met gordijnen in een vlechtpatroon met beige kleur. De aanwezige kasten werden niet op maat gemaakt voor deze ruimte, maar waren afkomstig van de voormalige lokalen van de Liberale Vakbond, en bestaan uit een symmetrische wandkast met lagere zijvleugels en een bibliotheek en vitrine tegen de zuidwand, en een enkele, kleinere vitrinekast tegen de westwand. Onder het venster in de straatgevel, dat voorzien is van een voorzetraam, is een houten radiatorkast bewaard, afgedekt met een tablet in zwarte, witgeaderde marmer. In de ruimte zijn eveneens drie identieke houten stoelen met armleuningen bewaard, waarvan de zitting is uitgevoerd in blauw kunstleder en een 'handvat' is voorzien in de houten rugleuning. De drie stoelen stonden oorspronkelijk in de wachtplaats en sluiten aan bij andere stoelen die voor het gebouw werden ontworpen door Paul Vandenbulcke.

Ten noorden van de inkom bevindt zich de voormalige **wachtplaats**, die sinds 1952 werd omgevormd tot ontvangstruimte, heden receptie. Een recentere muuropening tussen de inkom en de wachtplaats, afgesloten met glas, gebeurde met respect voor de oorspronkelijke aankleding en creëert een contact tussen beide ruimtes. De afwerking was gelijkaardig aan de spreekplaats en bewaart eveneens de kleurrijke tegelvloer van geel en bruin gevlamde en zwarte tegels. In 1937 was ze ook voorzien van beige, gevlochten gordijnen en een beige, gestructureerd behangpapier. Heden is de ruimte volledig heringericht, maar het originele houten plafond, waarvan het kader wordt doorgetrokken in een verticale, houten aflijning van de hoeken, is wel bewaard. Aan de binnenzijde van het straatvenster is een voorzetraam aanwezig, ingevuld met een geometrisch glas-inloodraam in het onderste gedeelte. Het oorspronkelijke losse meubilair is heden niet in deze kamer bewaard. Van de zes stoelen die hier waren opgesteld, bevinden er zich heden drie in de voormalige spreekplaats, terwijl de houten tafel zich in de vestiaire bevindt.

De inkom leidt naar de **vestibule** via een rechthoekige doorgang, afgesloten met een dubbele, beglaasde toegangsdeur in palissander, geflankeerd door vaste zijlichten met glas geëtst met meandermotief. De vestibule zet de luxueuze afwerking van de inkom verder en combineert een afwerking uit 1937-1938 met aanpassingen tijdens de jaren 1960. De hal bestond voorheen uit een tweekleurige tegelvloer, afgeboord en voorzien van een plint in donkere natuursteen. Ook hier is de tegelvloer – vermoedelijk circa 1962 – vervangen door bleke travertijn. De muren zijn tot de hoogte van de deuren afgewerkt met lambriseringen in glanzend palissanderfineer. Deze afwerking met fineer sluit aan bij de uitwerking van de andere deuren in dit representatief gedeelte en wordt versterkt door

indirecte verlichting boven de lijsten van de deuren. De kwalitatieve afwerking is ook verdergezet in de details, bijvoorbeeld de uitgewerkte metalen deurklinken, bevestigd op een halfronde glazen plaat. Nadat de vestibule zich opent tot de traphal en de vergaderzaal van de beheerraad, bevindt zich aan weerszijden een strakke radiatorkast, eenvormig met de lambrisering afgewerkt met finer en afgedekt door een tablet in zwarte, witgeaderde marmer. Hierop staan heden de bronzen portretbustes van Alfons Colle (beeldhouwer Henri Thiery), secretaris en vanaf 1929 directeur-generaal van de ACLVB onder wie het gebouw met de administratieve zetel gebouwd werd in 1936, en van Adolphe Van Glabbeke (beeldhouwer Victor Demanet), voorzitter van de ACLVB van 1944 tot 1959. Initieel stond op de plaats van de buste van Van Glabbeke een bronzen portretbuste vervaardigd door Geets, die Paul Lamborelle voorstelde, voorzitter sinds 1920. Drie opvallende plafondlampen van De Coene in art deco, geplaatst door Jacques Beeckman, vormen een combinatie van glas en metaal, en verlichten de vestibule en de doorgang naar de vergaderzaal van de beheerraad. In het centrale kruispunt van het grondplan is de lichtarmatuur cirkelvormig uitgewerkt, terwijl de twee andere lampen identiek en langwerpig zijn uitgewerkt. Aan het einde van de vestibule geeft een beglaasde, rechthoekige vleugel deur met rondbogig bovenlicht uit op de monumentale trapzaal en de kantoren in de achterbouw. De zijlichten zijn eveneens voorzien van glas, geëst met meandermotief. Het bovenlicht van de deur tot de achterbouw verwijst met de metalen belettering 'SLV' naar de 'Syndicats Libéraux – Liberale Vakbonden'.

De vestibule opent zich centraal tot een traphal ten zuiden en ten noorden via een doorgang tot de vergaderzaal van de beheerraad. In beide ruimtes wordt de rijkelijke afwerking van de vestibule verdergezet in de lambrisering uitgewerkt in finer en de travertijnen vloer. De **traphal** tot het bovenliggend appartement was oorspronkelijk open, maar werd in 1948 afgesloten met een beglaasde deur in palissander met zijlichten, gelijkaardig als de andere twee deuren in de vestibule. De beukenhouten trap is afgelijnd door een lage houten lambrisering en de gestroomlijnde balustrade rust op metalen elementen. De doorgang tot de zaal van de beheerraad daartegenover werd in 1948 ingericht als wachtplaats en bureel voor de portier. In de ruimte worden hoge lambriseringen gecombineerd met een gesloten, strakke vleugel deur in palissanderfiner. Een hoog geplaatst venster in de westelijke wand verlicht de achterliggende bureau van de bestuurder en is ingevuld met mat glas, voorzien van een decoratieve afwerking. De **zaal van de beheerraad** is heden volledig vernieuwd, maar werd oorspronkelijk in twee delen onderverdeeld door een boogvormige doorgang. De afwerking werd gedomineerd door een vloer in parket, een stoffen, beige wandbekleding, geplaatst op de muren in panelen, en beige en gele gordijnen. Er waren eveneens zuilen voorzien met een afbeelding van heraldische motieven, die indirecte verlichting voorzagen en werden gecombineerd met een afbeelding van de Belgische landkaart op de wand tegenover de ingang. Het meubilair was een eenheidsontwerp, voorzien van een strakke belijning en uitgevoerd in geceruseerde eik, dat in 1937 werd vervaardigd door De Coene. Dit zogenaamde 'Union ensemble'³² omvatte een opvallend dressoir in art deco, een ronde tafel, een zitbank, en verschillende stoelen, die behoorden tot twee sets (waarvan twaalf zonder armleuning en acht met armleuning), eveneens in blauwe stof afgewerkt, maar met een gesloten houten rugleuning, enkel geopend met een 'handvat'. Hierbij sloten ook een rechthoekige salontafel, twee wandconsoles en een directeursbureau met twee in blauwe stof afgewerkte, houten bureaustoelen aan, die door Paul Vandenbulcke waren ontworpen omstreeks 1948 en werden uitgevoerd in geschuurde eik. Van dit meubelensemble is enkel de zitbank bewaard, die heden is opgesteld in de traphal van de achterbouw op de overloop van de tweede verdieping. Een medaillon centraal in het hout aangebracht, vermeldt 'SLV'.

Naast het trappenhuis en ten zuiden van de vestibule bevindt zich de voormalige **vestiaire/receptie** (nu spreekkamer). De ruimte staat via een venster in verbinding met de monumentale traphal van de achterbouw. Initieel was dit venster ingevuld met glas in

³² Deze naam voor het ensemble wordt vermeld op de website van de kunstgalerie die het meubilair van de beheerraadzaal te koop aanbiedt, zie bijvoorbeeld S.N. s.d.: *De Coene Freres* [online], <https://st-john.be/gallery/de-coene-freres-4> (geraadpleegd op 7 mei 2018).

lood. De oorspronkelijke afwerking wijzigde en de originele tegelvloer werd vervangen door rode tegels en later linoleum. De wanden waren oorspronkelijk voorzien van een blauw behang en een wand met een houten lambrisering met een ingemaakte, gesloten vestiairekast. Deze kast van De Coene werd later verbouwd tot een vitrinekast. De bepleisterde wanden bewaren wel een omlopende houten lijst. Centraal in de ruimte staat een houten tafel, afkomstig uit de voormalige wachtplaats. In de kamer staan ook twee houten armstoelen, die een ontwerp zijn van Paul Vandenbulcke en bekleed zijn met blauw kunstleder. Deze stoelen komen overeen met een ontwerp van De Coene voor de wachtzaal, die door De Coene in 1948 werd ingericht in de vestibule in de doorgang tot de beheerraadzaal. De stoelen bevonden zich voordien in deze doorgang; het bijhorend tafeltje bevindt zich heden in het bureau van de bestuurder. Meerdere kunstwerken staan in deze ruimte opgesteld, waaronder de bronzen portretbuste van Paul Lamborelle die initieel in de vestibule stond.

Aan de andere kant van de vestibule, tegenover de toenmalige vestiaire/receptie, bevindt zich het voormalige **bureau van de bestuurder**. Ook deze kamer kijkt via een venster uit naar de traphal van de achterbouw. De ruimte is afgesloten met een ingenieus opgebouwde dubbele deur in functie van de geluidsisolatie (1949), afgewerkt met groen kunstleder aan de binnenzijde, en is net als de vestibule voorzien van een kenmerkende indirecte verlichting. De oorspronkelijke vloer in parket is vernieuwd, maar de hoge lambrisering in kambalahout is wel bewaard en is net als de vestibule voorzien van indirecte verlichting. Het meubilair in kambalahout sluit hierbij aan en omvat een halfronde schrijftafel met een bijhorend gebogen zeteltje op een centrale voet, een grote boekenkast met beglaasd middendeel, een laag tafeltje met twee rechte zitmeubels met verchroomde elementen. De afwerking van de drie zetels met groen kunstleder is typisch voor de art deco. Ook staat er in de ruimte – net als in de vestiaire – een houten stoel met kunstlederen bekleding opgesteld, evenals een lagere kast.

Op de bovenverdieping van de voorbouw bevond zich oorspronkelijk het appartement van de bestuurder, maar dit wijzigde al omstreeks 1948. Dit zou worden omgevormd tot kantoren. De in 1948 toegevoegde verdieping deed dienst als logeerkamers voor bedienden uit de provincie. De inrichting van deze slaapkamers door De Coene in kambalahout en gecerceerde eik zijn niet bewaard; de **bibliotheek** daarentegen wel. Deze bib is toegankelijk ten oosten via houten vleugeldeuren (vernieuwde klinken), aan de binnenzijde afgewerkt met kambala, en werd in 1948 door De Coene afgewerkt met een verdiepingshoge lambrisering, ingewerkte vaste kasten en radiatorkasten in kambalahout. De kasten zijn deels gesloten en deels met glas uitgewerkt, en voorzien van uitschuifbare planken. Behalve deze afwerking, is ook het houten parket in visgraatmotief bewaard. De inrichting van de bibliotheek omvatte eveneens een grote schouw met een witstenen mantel en haard in rode baksteen tegen de houten lambrisering van de noordwand, die later door De Coene werd vervangen door een schuifwand. Ook de losse meubilering is niet meer in situ bewaard. De meubilering van de kamer wordt bepaald door een herinrichting van De Coene omstreeks 1970. Op dat moment werd de monumentale conferentietafel in bootvorm ontworpen, uitgevoerd in teakfineer en voorzien van documentvakjes onder het blad.

1.3.4.2. Achterbouw

De vestibule op de gelijkvloerse verdieping mondt uit in de achterbouw, met een monumentale, **halfronde traphal** als scharnierpunt. De afwerking onderging meerdere aanpassingen en de huidige vorm met drie bouwlagen dateert van de late jaren 1940. Van de eerste aankleding eind jaren 1930 zijn enkel de geometrisch uitgewerkte glasramen in de gebogen uitbouw bewaard, heden gesitueerd tussen de eerste en tweede verdieping. De glasramen op het bordes tussen de gelijkvloerse en eerste verdieping zijn gelijkaardig uitgewerkt en dateren van 1948. Ook andere (deur)vensters die op de traphal uitgaven waren ingevuld met glas in lood (niet bewaard). De met natuursteen afgewerkte trap in art deco, voorzien van een metalen afsluiting, onder meer met een buisprofiel, werd

gecombineerd met een rijke afwerking met natuursteen en betegeling, waaronder een opvallende tegelvloer met een strakke, geometrische belijning, en een betegelde lambrisering, die doorliep als omlijsting rond de deuren. Op de gelijkvloerse verdieping werd in de late jaren 1940 een balie voor de telefoniste ingericht, die echter bij de realisatie van de passerelle naar Woning Velghe in 1977 verdween, samen met het glas-in-loodraam op dit niveau. Ook van de latere aanpassing van de traphal in de vroege jaren 1960 zijn amper elementen bewaard. Enkel de metalen deurkaders en de travertijnen betegeling getuigen hier nog van. De metalen radiatorkast, de betegeling met bruine zeshoekjes en de typische neerhangende constructie met 'honinggraten' en ingewerkte verlichting, zijn verdwenen.

Op de traphal geeft het **bureau van het bestuur** uit, dat oorspronkelijk via een beglaasde wand uitkeek op het Centraal Bureel. De ruimte was oorspronkelijk voorzien van parket en hoge houten lambriseringen met ingewerkte wandkasten. De ruimte werd in de jaren 1970 aangepast door De Coene, onder meer met een metalen tussenverdieping. Heden is deze ruimte echter vernieuwd. Ook de oorspronkelijke houten schrijftafels, voorzien van een kenmerkend bovenblad in 'dalle brut' (op zand gegoten dik glas) en anno 1997 nog in situ aanwezig, zijn heden niet langer bewaard.

Het **Centraal Bureel** dat erachter gesitueerd was in de grote halfronde uitbouw, was bereikbaar via een doorgang ten westen van de traphal. Deze doorgang werd verlicht door hoog geplaatste, met geometrische glas-in-loodramen ingevulde vensteropeningen in de zuidwand van de grote bureauruimte. De oorspronkelijke betegeling van de vloer in een opvallend en gevarieerd geometrisch patroon, evenals de houten wandafwerking met lambriseringen en ingemaakte kasten ondergingen ingrijpende aanpassingen en het losse meubilair ging verloren.

Het kantoor dat aan de westzijde in verbinding stond met het Centraal Bureau, deed dienst voor de **boekhouding**. Het was voorzien van een betegelde vloer in dambordpatroon, wanden afgewerkt met hoge lambriseringen en een kastenwand met openschuivende ramen, evenals een houten dubbelbureau. Ook de aankleding van dit bureau is niet bewaard.

Op de bovenverdiepingen komt de travertijnen vloer terug in de traphal. Aansluitend bij de traphal bevond zich op de eerste verdieping een klein bureel voor pers en statistiek, dat initieel was voorzien van een betegelde vloer en houten vleugeldeuren met deurlichten in glas in lood. Door de verbouwings- en uitbreidingswerken omstreeks 1947-1948 werd dit het **bureel voor de loonbeweging**, dat door architect Rubbens (uitvoering door De Coene) werd aangepast tot een archiefruimte en bureel met tussenverdieping. Dit meubilair werd volgens de rekeningen van De Coene (1948) uitgevoerd in geverniste eik en bestond uit wandkasten voor beide niveaus. Heden is de basisstructuur met mezzanine bewaard, evenals de houten wandkasten. De mezzanine is afgesloten door een metalen balustrade met een gestroomlijnde vormgeving, die aansluit bij pakketbootstijl. De ingebouwde kasten zijn afgesloten met schuivende en opengaande vaste deurtjes, evenals beglaasde deuren. Ze omvatten eveneens fichekasten en ingewerkte radiatorkasten. Het ensemble werd ook aangevuld in datzelfde jaar met een meubel met lift voor het verplaatsen van documenten en boeken tussen de niveaus. Deze documentenlift is eveneens bewaard. Het oorspronkelijke losse bureaumeubilair in gecerseerde eik is niet langer bewaard.

Daarachter, ten westen, bevindt zich in de grote ronde uitbouw het auditorium, dat oorspronkelijk dienst deed als **polyvalente ruimte met documentatiedienst en bibliotheek**, later vergaderzaal en vervolgens benoemd werd als de Rode Zaal. De oorspronkelijke afwerking sloot aan bij de vroegste bouwfase met een tegelvloer in een ingewikkeld patroon en een wandafwerking met houten kasten, die heden bewaard is tegen de zuidwand, en werd in 1948 gemeubileerd op basis van ontwerpen van De Coene. De plannen voorzagen niet alleen een aanpassing van de ruimte en haar afwerking, maar ook het ontwerp van los meubilair. Het opvallendste bewaarde element is de serie glasramen die in de ronde uitbouw werd voorzien in 1948 ter vervanging van transparant glas. De

glas-in-loodramen zijn eveneens ontworpen door De Coene en representeren de verschillende provincies aan de hand van de belangrijkste industrieën en ambachten, en wapenschilden in de bovenlichten. De verwijzingen naar de provincies zijn als volgt weergegeven: bouw, hout en kunst voor West-Vlaanderen, textiel voor Oost-Vlaanderen, dokwerkers, transport en diamant voor Antwerpen, boek en papier, openbare dienst, post en telefoon voor Limburg, mijnen, glas en scheikundige producten voor Henegouwen, metaal en elektriciteit voor Luik, voeding voor Namen, leder, vellen, tabak en steengroeven voor Luxemburg, en het oude logo van de ACLVB voor Brabant. Andere elementen die onder leiding van De Coene werden aangebracht op dat moment zijn niet bewaard, bijvoorbeeld het plafond met indirecte verlichting, de panelen op de zijwanden met opschriften als 'arbeid, sociale vrede' en 'liberté, solidarité', en het meubilair in avodiré en geverniste beuk. Nadien, in de vroege jaren 1960, kreeg de zaal een rode afwerking met onder meer tapijt in de vorm van een trappenpodium. De kastenwand werd gedeeltelijk vervangen door travertijnen platen tegen de oost- en westwand, of verborgen achter blauwgrijze gordijnen. Het plafond wijzigde tot een vals plafond met spots. Heden is de zaal omgevormd tot een auditorium met een blauw kleuraccent en recenter meubilair.

Ten noordwesten van de vergaderzaal bevond zich het in 1947-1948 gerealiseerde **bureel van de sociale wetgeving**, dat via een venster uitkeek op de zaal. Er zijn schetsen van Rubbens bewaard van de toenmalige vaste inrichting met kastenwanden. Deze afwerking is niet bewaard, evenmin als de oorspronkelijke houten vloer. Het verdwenen meubilair bestond uit een dubbele bureau in gekleurde en geverniste eik, afgedekt met een glazen plaat.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken op 12 december 2017, 9 februari 2018, 23 maart 2018, 19 april 2018 en 27 juni 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevinden de gebouwen zich in goede bouwfysische toestand. Enkele glas-in-loodramen in de achterbouw van nummer 95 vertonen beperkte schade. Deze in de halfronde uitbouw van de vergaderzaal op de eerste verdieping buigen in sommige gevallen licht door aan de onderzijde en vertonen breuken in een beperkt aantal glasdelen.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Het visitekaartje van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden

2.1.1.1. Gent als bakermat van de Belgische vakbondsbeweging

Dat Gent de locatie zou vormen voor de bouw van het secretariaat van de toenmalige Nationale Centrale der Liberale Vakbonden van België, was niet toevallig. Gent was immers al in de tweede helft van de 19de eeuw het centrum van het arbeiderssyndicalisme. Al in 1857 werden daar door de Gentse spinners en wevers respectievelijk de solidariteitsverenigingen 'Maatschappij der Noodlijdende Broeders' en 'Broederlijke Wevers' opgericht, gevolgd in 1860 door de overkoepelende 'Werkersbond'.³³ Deze eerste groeperingen waren pluralistisch, en pas vanaf midden jaren 1860 trad verzuiling op. De

³³ Archief Leen Meganck, Beknopte historiek van de Liberale Vakbonden (S.N. 2009); MEGANCK L. en VAN LANCKER H. 1997: Gebouw van de Liberale Vakbonden, Koning Albertlaan, in: VAN DOORNE G. en BAILLIEUL B. (eds.), *Open monumentendag 1997 Gent*, Gent, 131.

Broederlijke Wevers zouden zich zo later aansluiten bij de Vlaamse socialistische Arbeiderspartij, waardoor als tegenreactie een 'Vrije Kiezersbond' werd opgericht in de late jaren 1870 ter vereniging van de niet-socialistische arbeiders, die later werd hernoemd tot 'Algemene Bond van Werklieden en Burgers'.³⁴ Deze oprichting stimuleerde ook andere anti-socialistische initiatieven. Aangezien deze Bond evolueerde tot een katholieke signatuur, richtten de Gentse liberalen in 1893 de 'Liberale Werkersverdediging' op. Andere steden en gemeenten zouden het Gentse voorbeeld volgen en een liberale vakbond oprichten. In 1917 fuseerde de Gentse Liberale Werkersverdediging met de 'volksgezinde vereniging Help U zelve' en in 1921 richtte ze het 'Verbond der Liberale vakbonden der beide Vlaanderen' op. In navolging van deze lokale initiatieven werd in Brussel in 1920 de overkoepelende 'Nationale Centrale der Liberale Vakbonden van België' (NCLVB) opgericht.³⁵ Deze beschikte over een nationale, interprofessionele weerstandskas en vanaf 1930 ook over een werkloosheidskas.³⁶ De lokale bonden en verenigingen zouden zich erbij aansluiten en vormden op die manier de plaatselijke afdelingen van de NCLVB.

De sociale zetel zou in Brussel gevestigd blijven, maar het NCLVB bouwde ook een belangrijke aanwezigheid uit in Gent. Tijdens de jaren 1930 nam ze haar intrek in een Liberaal Huis, dat door de in 1885 opgerichte Kring Sint-Pieters was ondergebracht aan de Kortrijksepoortstraat in Gent en dat ook werd gedeeld met de mutualiteit De Voorzorg.³⁷ De 'Samenwerkende Maatschappij Liberaal Huis der 5de wijk' had immers in 1931 dit pand gekocht (ter hoogte van huidige nummers 2-42, niet bewaard) dat ze omvormde tot een vakbondslokaal met drankzaal, tearoom, vergaderzalen en burelen.³⁸ De plannen waren ondertekend door A. Hebbelinck en P. Buijck, de beheerders-techniekers. Tegen het midden van de jaren 1930 was de NCLVB zodanig gegroeid dat ze de financiële draagkracht verworven had om een eigen lokaal op te richten dat als administratieve zetel zou fungeren. De Liberale Vakbonden telden op dat moment zeventigduizend syndicalisten, verdeeld over meer dan tweehonderd afdelingen.³⁹

Deze oprichting zou gebeuren onder bestuurder Alfons Colle (1882-1968). Colle had zich omstreeks de Eerste Wereldoorlog in Gent gevestigd met zijn echtgenote Elodie Lippens en bouwde er een belangrijke syndicale loopbaan uit, bijvoorbeeld als secretaris van de Metaalwerkersbond van de Liberale Werkersverdediging, als mede-oprichter van het Verbond der Liberale Vakbonden van Beide Vlaanderen en als boegbeeld van de vakbondsbeweging Help U Zelve.⁴⁰ Sinds 1929 was hij directeur-generaal van de NCLVB. Behalve het belang van Gent als eerste stad met een liberale vakbond, zullen vermoedelijk ook de band van Colle met Gent een belangrijke stimulans geweest zijn om het secretariaatsgebouw in Gent te vestigen. De NCLVB had immers al langer nood aan een gebouw waarin alle diensten ondergebracht konden worden: "*Geduldig hebben wij gewacht, zonder morren hebben wij voortgewerkt tot het oogenblik kwam, waarop de noodige fondsen voor handen waren om ons droombeeld te verwezenlijken*"⁴¹. Colle sprak deze woorden uit tijdens de inhuldiging van het gebouw aan de Koning Albertlaan op 19 december 1937. Tijdens deze opening prees voorzitter Lamborelle de indruk die het gebouw opwekte op haar bezoekers: "*Op 't eerste zicht heeft dit lokaal U voorzeker reeds diep getroffen en dien indruk zal stijgen bij het verder bezoek dat wij straks samen aan onze zalen en burelen zullen brengen; en Gij zult dan ook wel verstaan hoe gelukkig en*

³⁴ Archief Leen Meganck, ACLVB historiek (VAN LANCKER H. s.d.).

³⁵ S.N. s.d.: *Geschiedenis van de ACLVB* [online], <http://www.aclvb.be/nl/geschiedenis-van-de-aclvb> (geraadpleegd op 2 maart 2018).

³⁶ MEGANCK L. en VAN LANCKER H. 1997: Gebouw van de Liberale Vakbonden, Koning Albertlaan, in: VAN DOORNE G. en BAILLIEUL B. (eds.), *Open monumentendag 1997 Gent*, Gent, 132.

³⁷ D'HONDT B. 2014: *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven te Gent*, Gent, 47.

³⁸ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1931/K/57.

³⁹ S.N. 1938: In de Algemeene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Plechtige Inwijding der Nieuwe Lokalen te Gent, *De liberale Syndicalist* 14.170 februari, 1.

⁴⁰ D'HONDT B. 2014: *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven te Gent*, Gent, 158.

⁴¹ S.N. 1938: In de Algemeene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Plechtige Inwijding der Nieuwe Lokalen te Gent, *De liberale Syndicalist* 14.170 februari, 4.

*fier wij zijn ons burgerrecht aldus te hebben veroverd en op stevige grondvesten te hebben gebouwd. Sober en sierlijk komt ons tehuis voor als helder, luchtig en treffelijk geordend*⁴². Ook Colle beaamde dit: *wij zijn verzekerd dat gij den besten indruk zult bewaren van dit vluchtig bezoek, dat u moet bewijzen dat hier al het mogelijk werd gedaan om de volmaaktheid te benaderen*⁴³. De Centrale werd in een ander artikel dan ook benoemd als een belichaming van Colles droom van een *modern, lachend, gebouwen-complex. Sterk van vesten, met een gezond kloppend hart daarin, dat werkt en gaart, ten gerieve van 72.000 aangesloten, over gansch het land verspreid*⁴⁴.

De representatieve functie van het gebouw werd bijkomend versterkt door de aanwezigheid van gebeeldhouwde portretten in het interieur, die ook voorname figuren voorstelden binnen de vakbond. Een voorbeeld hiervan was de buste van voorzitter Lamborelle, vervaardigd door beeldhouwer Geets en geschonken tijdens de opening. Paul Lamborelle was voorzitter van 1920 tot 1942 en eveneens mede-oprichter. Hij werd nadien opgevolgd door voorzitters Adolphe Van Glabbeke (1944-1959) – van wie eveneens een buste aanwezig is in het interieur – en Armand Colle (1959-1989), zoon van Alfons. In 1939 wijzigde de naam tot Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (ACLVB). Ook elementen die dateren van na de Tweede Wereldoorlog, zoals de glasramen in de achterbouw van nummer 95 en de gevelsculpturen in de gevel van nummer 93, representeren door de uitbeelding van diverse nijverheden, de rol van de Liberale Vakbonden.

2.1.1.2. De hand van architecten Monnier en Rubbens

De eerste bouwfase van het secretariaatsgebouw van de ACLVB was een realisatie van Guillaume Monnier (1873-1957).⁴⁵ Deze architect, geboren in 1873 te Zottegem, genoot zijn opleiding Bouwkunde aan de Gentse Academie voor Schone Kunsten. Hij was in 1895 stichtend lid van de oudleerlingenvereniging "Kunst en Kennis" en was later, in 1939, bibliothecaris van de Koninklijke Vereniging der Bouwmeesters van Oost-Vlaanderen. Hij was stagemeeester van onder meer André Claessens (ontwerper van de aanpalende Woning Velghe), en ook zijn zoon Paul was architect.⁴⁶ Het oeuvre en leven van architect Monnier zijn tot op heden nog niet in kaart gebracht. Momenteel zijn voornamelijk enkele latere realisaties in Gent gekend, die dateren uit het interbellum. Hij bouwde daar zowel in Beaux-Arts-stijl, als art deco en Nieuwe Zakelijkheid. Een iets vroeger te situeren rijhuis (Tentoonstellingslaan 86, 1916) vormt een uitzonderlijk voorbeeld in art nouveau, voorzien van een rijkelijke, decoratief uitgewerkte gevel met geïntegreerde tegeltableaus.⁴⁷ Voorbeelden in Beaux-Arts-stijl zijn bijvoorbeeld Krijgslaan nummer 179 (1928)⁴⁸ en Onafhankelijkheidslaan nummer 16 (1929)⁴⁹. Andere voorbeelden in de omgeving van deze laatst genoemde panden leunen meer uitgesproken aan bij de art deco, zoals Vaderlandstraat 90-92 (1928), 154 en 160 (1930).⁵⁰ Een daar vlakbij gelegen woning in de Fleurusstraat (nummers 6-22, 1930) sluit eerder aan bij de Nieuwe Zakelijkheid en

⁴² S.N. 1938: In de Algemeene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Plechtige Inwijding der Nieuwe Lokalen te Gent, *De liberale Syndicalist* 14.170 februari, 1.

⁴³ S.N. 1938: In de Algemeene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Plechtige Inwijding der Nieuwe Lokalen te Gent, *De liberale Syndicalist* 14.170 februari, 4-5.

⁴⁴ S.N. 1938: De opbouwers. Onze dakbaarheid en genegenheid, *De liberale Syndicalist* juni.

⁴⁵ De beperkte informatie die heden over deze architect voorhanden is, is terug te vinden in: MEGANCK L. 1995: *Algemene centrale der Liberale vakbonden van België, Koning Albertlaan 95, Gent, 22 april 1995*, Interbellum-interieurbezoek 47, Gent, 299.

⁴⁶ S.N. s.d.: *Lexicon van Oost-Vlaamse Schilders en Beeldhouwers (1700-1940)* [online], https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/250/801/RUG01-001250801_2016_0001_AC.pdf (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁴⁷ VERHELST J. 2013: *Burgerhuis naar ontwerp van Guillaume Monnier* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/148998> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁴⁸ BOGAERT C., LANCLUS K. en VERBEECK M. 1983: *Villa ontworpen door Guillaume Monnier* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/18433> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁴⁹ BOGAERT C., LANCLUS K. en VERBEECK M. 1983: *Onafhankelijkheidslaan* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/103310> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁵⁰ BOGAERT C., LANCLUS K. en VERBEECK M. 1983: *Vaderlandstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/103354> (geraadpleegd op 4 mei 2018);

vertoont hierdoor opvallende gelijkenissen met het ontwerp voor de ACLVB.⁵¹ Ook in de voormalige Sint-Pieters-Aigemwijk waar de gebouwen van de ACLVB gelegen zijn, ontwierp Monnier circa 1936-1937 enkele kleinschaligere rijwoningen in een zakelijke baksteenarchitectuur, namelijk Sportstraat nummers 197 en 434.⁵² Een naoorlogs ontwerp in deze wijk (Duifhuisstraat nummers 70-70A, 1951) van Monnier sluit aan bij zijn vooroorlogse ontwerpen in een modernistische, decoratieve baksteenarchitectuur.⁵³

De eenvormigheid in stijl tussen ontwerpen uit het late interbellum en de vroegste naoorlogse periode, wordt ook duidelijk geïllustreerd in de uitbreiding van het secretariaatsgebouw van de ACLVB door architect Rubbens (1912-1969). Robert Rubbens genoot zijn opleiding aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent, waar hij in 1931 de prijs Victor Preys behaalde en in 1935 afstudeerde als architect.⁵⁴ Hij volgde ook de zondagsleergang stedenbouw en tuinaanleg aan deze academie tot in 1936 en zou er later werkzaam zijn als professor.⁵⁵ Hij was behalve als architect, actief als decorateur, schilder en tekenaar. Behalve de opeenvolgende bouwcampagnes van de ACLVB (1947-1966), zijn tot op heden hoofdzakelijk sociale huisvestingsprojecten gekend, waaraan hij in de naoorlogse periode meewerkte. Eén van de opvallendste ontwerpen waaraan hij zijn medewerking verleende, is Residentie Olympia in de Verpleegstersstraat in opdracht van de Oost-Vlaamse Huurderscoöperatie.⁵⁶ Hij nam samen met Georges Bontinck deze opdracht over na het overlijden van Gaston Eysselinck in 1953. Hij ontwierp voor dezelfde huisvestingsmaatschappij aan de Watersportbaan bijvoorbeeld het appartementsgebouw Elektra (Nekkersberglaan 282-704, 1965).⁵⁷ Andere voorbeelden zijn de appartementen aan de Wielewaal- en Goudvinkstraat, in 1955 gebouwd door Rubbens en Emiel Callebaut in opdracht van verschillende Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen in de strijd tegen krotwoningen, en aan de Nimfenstraat een appartementsgebouw met vervangende huisvesting voor krotbewoners, ontworpen in 1959-1961 voor de sociale huisvestingsmaatschappij De Goede Werkmanswoning.⁵⁸

2.1.1.3. De totaalinrichting van interieurs door De Coene⁵⁹

In tegenstelling tot het oeuvre van Monnier en Rubbens, gebeurde er naar de realisaties van de Kortrijkse Kunstwerkstede De Coene reeds veel meer onderzoek, met meerdere publicaties en tentoonstellingen tot gevolg. De Coene realiseerde de interieurafwerking van de gebouwen van de ACLVB vanaf haar bloeiperiode tijdens het interbellum en verder

⁵¹ MEGANCK L. 1995: *Algemene centrale der Liberale vakbonden van België, Koning Albertlaan 95, Gent, 22 april 1995*, Interbellum-interieurbezoek 47, Gent, 299.

⁵² LANCLUS K. 2012: *Burgerhuis naar ontwerp van Guillaume Monnier* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/143161>, en *Stadswoning naar ontwerp van Guillaume Monnier* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/143202> (geraadpleegd op 7 mei 2018).

⁵³ LANCLUS K. 2014: *Burgerhuis ontworpen door Guillaume Monnier* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/156393> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁵⁴ S.N. 1967: *orde van architecten. inschrijvingen, einde 1967, op de tabellen van de raden van de orde*, Brussel, 189, en, S.N. s.d.: *Lexicon van Oost-Vlaamse Schilders en Beeldhouwers (1700-1940)* [online], https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/250/801/RUG01-001250801_2016_0001_AC.pdf (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁵⁵ NEVEJANS A. en VAN DE VOORDE S. 2013: *Robert Rubbens* [online], http://www.odis.be/lnk/PS_99738 (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁵⁶ DEPUYDT K. en VANDEWEGHE E. 2014: *Residentie Olympia* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/161598> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁵⁷ S.N. s.d.: *Elektra* [online], <http://home.scarlet.be/architectuur/watersportbaan/elektra.html> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁵⁸ VANDEWEGHE E. 2016: *Sociale huisvesting van 1955* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/185600>, en *Sociale huisvesting van 1961* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/192500> (geraadpleegd op 7 mei 2018).

⁵⁹ De historische ontwikkeling van De Coene komt onder meer aan bod in volgende artikels, die de basis vormen van deze paragraaf: DEMEY A. 2000: De "Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene": een successtory tot september 1944, *Art De Coene Jaarboek* 1, 2-11; HENDRICKX H. 2016: Kortrijkse Kunstwerkstede, Gebroeders De Coene, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 11-32; MAYEUR R. i.s.m. DOUCHY L. en GOETHALS M. 2006: Ambachten en industrie onder één dak, groei en ontwikkeling van de Kortrijkse Kunstwerkstede, in: HERMAN F. en MAYEUR R. (eds.) 2006: *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, 80 jaar ambacht en industrie, meubelen, interieurs, architectuur*, Kortrijk, 41-69; S.N. s.d.: *De Coene: Verleden tot heden* [online], <http://www.decoene.eu/de-coene/> (geraadpleegd op 7 mei 2018);

tijdens de naoorlogse periode. Aan de oprichting van de naamloze vennootschap in 1925 ging een lange geschiedenis vooraf, die aanvatte circa 1865 toen door Adolphe De Coene een behangerszaak werd opgestart in Kortrijk, die zou uitbreiden met onder meer gordijnen en stoelbekledingen. Eén van zijn kinderen, Jozef De Coene (°1875), volgde al van jongsaf lessen aan de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten van Kortrijk, die hij stopzette na het overlijden van zijn vader om als leerjongen aan de slag te gaan in de familiezaak. Hij volgde een verdere opleiding in Brussel en kwam in de jaren 1890 in contact met Henry van de Velde. Diens opvattingen rond schoonheid van lijnen en vormen, uitgezuiverd van overdadige ornamentiek en stijlimitatie, zouden De Coene inspireren. Ook Van de Veldes ideeën van een totaalkunstwerk van de diverse schone en toegepaste kunsten, in de lijn van de Arts and Crafts en de Wiener Secession, hadden een impact. Het familiebedrijf zou zo vanaf de late jaren 1890 uitgebouwd worden met de incorporatie van een nieuwe vorm van kunstnijverheid, meer bepaald de meubelmakerij. Jozefs broer Adolf leerde het vak bij de Kortrijkse meubelmaker Victor Acke en stapte mee in de zaak in 1895. De aanvankelijke aankoop van meubilair bij andere firma's en het laten vervaardigen van hun ontwerpen door lokale meubelmakers, evolueerde in 1900 tot een eigen meubelatelier, onder leiding van Adolf. Jozefs moeder en zus waren verantwoordelijk voor het naaiatelier en de afdeling behang, en het aantal vakmannen, bekwaam in ambachtelijke meubelproductie, nam toe, bijvoorbeeld met meubelontwerper Arthur Deleu.

Het doel van de familievennootschap 'De Coene Frères' was: "*allerlei meubelen, behang, schilderwerk en decoratie in het algemeen te kopen, te fabriceren en te verkopen, en alle industriële, commerciële activiteiten te verrichten die daarmee samenhangen*"⁶⁰. Door het groeiende succes was er nood aan uitbreiding en Jozef De Coene tekende vervolgens de plannen voor een nieuwbouw aan de Kortrijkse Vande Peereboomlaan (latere Weggevoerdenlaan), die eind 1906 opende en zowel ateliers voor alle takken van de kunstnijverheid en binnenhuisinrichting omvatte, als depots, kantoren en toonzalen. De broers Jozef en Adolf hadden de leiding, terwijl Deleu – sinds 1908 hun schoonbroer – de tekenzaal aanvoerde en in feite de artistieke leiding had. In 1913 breidde het bestuur ook uit met hun schoonbroer Marcel Brunein, die de financiën op zich nam. Firma De Coene verwierf onderscheidingen op talrijke internationale en nationale tentoonstellingen en verwierf belangrijke opdrachten in onder meer België en Noord-Frankrijk voor het ontwerp van meubels en totale interieurs naar wens van de klanten. Tegen 1913 waren er bijna 600 arbeiders in dienst, verspreid over vijftien takken van het kunstambacht. De gebroeders De Coene hadden veel aandacht voor de kwaliteit en werkomstandigheden van hun werknemers, en waren bijvoorbeeld ook betrokken bij enkele sociale initiatieven, gestimuleerd vanuit liberale middelen. Een belangrijke nieuwe techniek, die hij na de Eerste Wereldoorlog introduceerde was deze van het gelijmd hout en de triplex, die hij ontdekte tijdens een reis naar Amerika in 1921 samen met zijn vriend, architect Jean-Baptiste Dewin. Ondanks twijfel bij zijn broer en schoonbroers, zette hij volop in op de ontwikkeling van deze innovatieve techniek, waardoor ze na een jaar van experiment de eerste fabrikant van multiplex en triplex werden in België, en de verspreiding ervan op de Europese markt kon worden aangevat. Het gebruik van deze techniek leidde tot betere en goedkopere producten. Sociale onrusten binnen het bedrijf probeerde De Coene – als vooruitstrevend sociaal liberaal – tegen te gaan door in te zetten op een toename van het ledenaantal van de liberale vakbond, die ze als de enige mogelijke gesprekspartner beschouwden. De politieke voorkeur van Jozef De Coene en deze contacten verklaren waarschijnlijk hun rol in het ontwerp van het secretariaatsgebouw van de ACLVB in Gent.

De Coene was eveneens actief als kunstschilder en ontwikkelde een breed netwerk van artistieke gelijkgezinden. Sommige vrienden gaf hij de leiding over specifieke ontwerpelementen die de firma vervaardigde. Zo werd Karel Noppe verantwoordelijk gesteld voor de glasramen, Geo Verbanck voor het bronzen beslag op deuren en kasten,

⁶⁰ MAYEUR R. i.s.m. DOUCHY L. en GOETHALS M. 2006: Ambachten en industrie onder één dak, groei en ontwikkeling van de Kortrijkse Kunstwerkdomein, in: HERMAN F. en MAYEUR R. (eds.) 2006: *Kortrijkse Kunstwerkdomein Gebroeders De Coene, 80 jaar ambacht en industrie, meubelen, interieurs, architectuur*, Kortrijk, 43.

werd Albert Saverys artistiek adviseur en ontwierp hij bijvoorbeeld tapijten, terwijl één van zijn beste vrienden, Stijn Streuvels, het artistieke hoofd werd van de huisdrukkerij 'De Eikelaar' in 1926. 1925 was een hoogtepunt voor de firma, die op dat moment werd omgevormd tot de naamloze vennootschap 'Ateliers d'Art de Courtrai, De Coene Frères', ofwel 'Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene'. In diezelfde periode oriënteerde De Coene zich ten volle naar de op dat moment populaire stijlen, geculmineerd op de Parijse *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes* van 1925, waar de firma een 'grand prix' kreeg voor haar totaalontwerp van een 'Vlaamse Kamer', die opviel door de volledige eigen productie van alle elementen. Het meubilair van De Coene dat aansloot bij de art deco verwierf internationale bekendheid. Tegen het einde van de jaren 1920 was het bedrijf gegroeid tot 2400 werknemers. De beurscrash van dat moment creëerde echter een nood aan innovatie, waardoor De Coene volop inzette op investeringen in de triplexafdeling en op een nieuw procedé waarbij alle delen van het hout gebruikt konden worden en de prijs systematisch kon worden gedrukt. De firma produceerde bijvoorbeeld ook radiokasten in massaproductie in samenwerking met Philips, realiseerde wandbekledingen voor treinen en schepen, en voerde Congolese houtsoorten in. In 1935 investeerde hij opnieuw in het bedrijf, dit maal door de aankoop van moderne fineercontrollers met een fineersnijmachine en een hydraulische etagepers, die de productie te goede kwam. De Coene kreeg door deze investeringen ook talrijke buitenlandse opdrachten, bijvoorbeeld voor houten wandbekledingen, en werkte samen met Henry van de Velde. Het succes van de firma werd veruitwendigd in het paviljoen van De Coene op de Brusselse Wereldtentoonstelling van 1935. Ook de deelname in 1937 aan de Wereldtentoonstelling van Parijs was succesvol. De vroegste ontwerpen voor de ACLVB situeren zich aldus in deze bloeiperiode.

Op persoonlijk vlak verging het De Coene echter minder in de periode in aanloop tot de Tweede Wereldoorlog, en ook de oorlog zelf beschadigde de fabriek zwaar. Door overheidssteun kon de productie terug hersteld worden. Het bedrijf leed echter ook imagoschade, aangezien Jozef De Coene in 1944-1946 werd veroordeeld voor economische collaboratie en het bedrijf onder sekwestering werd geplaatst en pas in 1952 na een lange juridische strijd terug onder directeurschap kwam van de familie De Coene. De naoorlogse ontwerpfasen van het Gentse secretariaat van de ACLVB vond zo plaats tijdens minder voorspoedige jaren. Jozef De Coene overleed op 15 oktober 1950. Stilistisch evolueerde de firma in de periode na de Tweede Wereldoorlog tot een uitgepuurde stijl met een nadruk op de houtverwerking. Een ontwerper die een heel grote impact had op de ontwikkelingen van de meubelontwerpen van firma De Coene in de periode tijdens en na de Tweede Wereldoorlog was de gerenommeerde decorateur-ontwerper Paul Vandenbulcke (1916-1974). Hij werd aangeworven in 1939 en zou tussen 1945 en 1952 een belangrijke bijdrage leveren aan de afdeling binnenhuisinrichting 'De Eik-Le Chêne' van de firma, en vanaf 1952, naast Deleu, aan de leiding staan van de tekenkamer van de meubelafdeling.⁶¹ De ontwerpen die Vandenbulcke maakte voor de gebouwen van de Liberale Vakbonden in Gent vormen slechts een fractie van zijn belangrijke ontwerpen. Tijdens de jaren 1950 kwam de industriële productie op de voorgrond – weliswaar met behoud van de kwalitatieve afwerking – en verwierf De Coene het licentierecht om Amerikaans Knoll-Meubilair te produceren en verkopen in de Benelux. Eén van de opvallendste producten in die periode zijn de gelamelleerde houten spanten, waar De Coene onder meer mee uitpakte op Expo 58 in Brussel. Ontwerpers als Willy Nel, Philippe Neerman, Fred Sandra en André Goddeeris droegen bij aan deze nieuwe bloeiperiode. De groei van De Coene zette zich door tijdens de jaren 1960 door de overname van een aantal bedrijven. Omstreeks 1966 wijzigde de naam van de firma, Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, tot nv Houtindustrie De Coene en Co. Op 1 januari 1977 werd het vennootschap definitief ontbonden, maar de naam leeft nog verder door in enkele autonome vennootschappen.

⁶¹ DEHAEN C. i.s.m. NEERMAN P. 2007: Paul Vandenbulcke (1916-1974), waardering van een uitzonderlijk begaafd decorateur-ontwerper, *Art De Coene Jaarboek 7*, 33.

2.1.2. Het secretariaat uitgelicht vanuit typologisch en stilistisch oogpunt

2.1.2.1. Kantoorgebouwen in Gent vanaf het interbellum⁶²

Ten opzichte van de burgerhuizen en bij uitbreiding het volledige gebouwde patrimonium tijdens het interbellum, vormen kantoorgebouwen slechts een kleine fractie. Op dat moment waren de meeste bedrijven immers in familiehanden en relatief beperkt in grootte. Op bestaande of nieuwe, grootschalige industriële sites kwamen wel representatieve burelen en portiers- of directeurswoningen tot stand. De kantoren van de Liberale Vakbonden aan de Koning Albertlaan zijn daarentegen representatief voor de kleinschaligere kantoren, die doorgaans ten hoogste drie bouwlagen omvatten en zich dienden in te passen in het bestaande, stedelijke weefsel. Ook zijn ze representatief voor de toenmalige bedrijfscultuur, waarbij de aanwezigheid van een appartement voor de directeur in het kantoorgebouw wijst op een belangrijke relatie tussen het bedrijf en het bestuur. De feitelijke burelen waren hoofdzakelijk opgevat als ruime lokalen, waarin individuele bureaus waren opgesteld volgens een relatief strakke structuur. De doorkijk tussen het bureel van het bestuur en het Centraal Bureau in de achterbouw illustreert de vorm van controle die in de architectuur werd ingebouwd. In het nabijgelegen kantoor van verzekeringsmaatschappij De Noordstar aan de Groot-Britanniëlaan, een ontwerp van architect Neerman (1932), was de controle aanwezig in de vorm van een beglaasde cabine. Dit kantoorgebouw, genomineerd voor de prijs Van den Ven en geïnspireerd op de architectuur van Dudok, sluit stilistisch ook aan bij de zakelijke architectuurstijl van het secretariaatsgebouw van de ACLVB. De Noordstar is echter grootschaliger en meer driedimensionaal uitgewerkt – maar werd ook in de naoorlogse periode uitgebreid tot het huidige uitzicht. Inwendig zijn er ook gelijkenissen tussen beide, zoals de aanwezigheid van een ruime zaal met de burelen, een uitgewerkte traphal verlicht door glas-inloodramen en een rijkelijke afwerking, onder meer met een lambrisering in natuursteen. De kantoren van de ACLVB illustreren eveneens de aandacht die er toen was in kantoorgebouwen voor representatie, zichtbaar in de rijkelijke afwerking van de ontvangstruimtes en de traphal. De luxueuze aankleding diende vertrouwen in de organisatie op te wekken bij de bezoekers.

Andere stilistisch gelijkende panden, uitgewerkt in een zakelijke, modernistische vormgeving, zijn bijvoorbeeld het kantoorgebouw met woning van Geo Schmid aan Nieuwland (nummer 37), een ontwerp van Jan-Albert De Bondt van 1937, en het kantoor met woning van Hector Schmid aan de Jakob Van Caeneghemstraat (nummer 10) in 1937 ontworpen door Jules Lippens. Beide gebouwen combineren een hoge natuurstenen plint met een bakstenen parement. Architect Lippens was daarnaast onder meer de vaste architect van Likeurstokerij en Groothandel in Wijnen en Likeuren Bruggeman, voor wie hij vanaf 1912 tot in de jaren 1950 instond voor het ontwerp van de bedrijfsgebouwen. De romantisch-kubistische stijl van Lippens, met inbegrip van patrijspootvensters, vlaggenmasten, en een combinatie van horizontaliteit en verticaliteit, kwam tot uiting in de gebouwen die hij in 1937 voor de firma ontwierp aan de Tichelrei (heden gesloopt). Het kantoor voor de Regie van Telegraaf en Telefonie (1939) in de Bennesteeg, op de hoek van de Heilige Geeststraat, combineert daarentegen de zakelijke vormgeving met een classicerende invloed in de detaillering.

Ook andere voorbeelden illustreren de stilistische diversiteit tijdens het interbellum. Architect Dierkens ontwierp in 1924 aan de Groendreef een grootschalig ensemble van burelen, een magazijn en drie woningen in opdracht van de spinnerij *La nouvelle linière du Canal*.⁶³ Het kantoor en magazijn – gekenmerkt door een structuur in gewapend beton –

⁶² Het overzicht van Gentse kantoorgebouwen, die tot stand kwamen tijdens het interbellum, en hun voornaamste kenmerken, is overgenomen uit: MEGANCK L. 2002: *Bouwen te Gent in het Interbellum (1919-1939): stedenbouw, onderwijs, patrimonium: een synthese*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, Vakgroep Kunstwetenschappen, 460-465, 467-468.

⁶³ LANCLUS, Kathleen 1983: *Rijkswachtkazerne* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/18295> (geraadpleegd op 16 mei 2018).

vallen op door hun eclectische, verzorgde afwerking, waarbij in de decoratie klassieke motieven gecombineerd worden met elementen uit de geometrische art deco. De gebouwen werden in de naoorlogse periode geflankeerd door een opvallend, in beton uitgewerkte kantoortoren. Sommige architecten kozen nog resoluut voor neostijlen, zoals het neoclassicisme van architect P. Diegerick zichtbaar in het ontwerp van het kantoor van Brouwerij Meiresonne van 1939 (Koepoortkaai, heden gesloopt). Een erg traditioneel, in neorégence vormgegeven kantoorgebouw aan de Groot-Brittaniëlaan, werd door architect Fétu in 1928 ontworpen in opdracht van de *Société Anonyme des Etablissements Textiles F. Hanus* en omvatte – net zoals het kantoor van de ACLVB – een appartement voor de directeur en zijn gezin. In scherp stilistisch contrast ontwierp architect Claessens in 1929 de burelen en het werkhuis van Metagra aan de Meers- en Raketstraat, in een modernistische vormgeving aansluitend bij de Internationale Stijl. Verschillende van deze voorbeelden combineren burelen met functionele ruimtes zoals werkplaatsen en magazijnen.

Het beperkte aandeel kantoorgebouwen in verhouding tot de totale bouwproductie, vertaalt zich ook in het aantal beschermde kantoorgebouwen uit het interbellum en de vroege naoorlogse periode. Gegevens uit de Inventaris van het Onroerend Erfgoed wijzen voor de periode 1918-1975 op een 25-tal kantoor- en administratiegebouwen, die als monument werden beschermd. Deze beschermingen representeren eveneens de stilistische diversiteit van de bouwperiode. Zo getuigen diverse burelen en administratieve gebouwen van de mijnsites, gebouwd tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw, van een voorkeur voor eclecticisme en neostijlen, vanuit het zoeken naar een verzoening tussen een utilitaire bestemming en een esthetisch verzorgd en prestigieus uitzicht. Ook het in Antwerpen beschermde kantoorgebouw British Dominions House, gebouwd voor een verzekeringsmaatschappij (1923), sluit bij deze tendens aan door de keuze voor de Beaux-Arts-stijl. De art deco, waarmee het Secretariaat van de ACLVB werd aangekleed, komt terug in exterieurs en interieurs van enkele beschermde monumenten, zoals het kantoorgebouw van de gistfabriek in Brugge (1925), het administratief gebouw van BST in Kortrijk (1928-1929), de burelen van de fabriek Eperon d'Or in Izegem (1930) en de burelen van het bedrijf aansluitend bij Villa Ruland in Hasselt (1931). Andere beschermde voorbeelden getuigen net als de buitenarchitectuur van het Secretariaat van de ACLVB van de keuze voor een functionele, zakelijke architectuur, aansluitend bij de bestemming: het kantoorgebouw bij Brouwerij Mena in Rotselaar (1932), de burelen van de steenkoolmijn van Heusden-Zolder (1937), het kantoorgebouw van drukkerij Brepols in Turnhout (1937) en meerdere administratieve gebouwen bij elektriciteitscentrales, elektrische onderstations en haveninfrastructuur. Vaak betreffen dit kantoren aansluitend bij andere productiegebouwen, maken ze deel uit van grotere sites en zijn ze aldus typologisch minder vergelijkbaar met het Secretariaat van de ACLVB. Terwijl het Secretariaat getuigt van een gematigd moderne vormgeving, ingepast in het stedelijke weefsel, vallen andere kantoorgebouwen op door hun resoluut modernistische vormgeving en constructie, vaak in de vorm van een hoogbouwcomplex. De meest kenmerkende voorbeelden hiervan zijn het Administratief Centrum aan de Oudaan in Antwerpen, een ontwerp van architecten Renaat Braem, Jul De Roover en Maxim Wijnants (1951-1952), en het kantoor voor BP Belgium in Antwerpen, ontworpen door architecten Léon Stynen en Paul De Meyer (1959-1960). Het redactiegebouw van Dagblad Vooruit in Gent, ontworpen door Fernand Brunfaut (1930), en de administratieve vleugel van het warenhuis S.E.O. in Oostende (heden Kunstmuseum aan Zee), een ontwerp van de Gentse architect Gaston Eysselinck (1948), getuigen daarentegen van het zoeken naar een inpassing binnen een stedelijk weefsel, zonder compromissen te doen op stilistisch vlak.

Het kantoorgebouw van de Liberale Vakbonden uit 1966 getuigt eveneens van die compromisloze aanpak. De vormgeving breekt resoluut met het omliggende straatbeeld, maar streeft eveneens naar een zekere integratie. Een voorbeeld hiervan is het onderscheid tussen de pui en de bovenbouw, dat ook bij de aanpalende gebouwen, zoals het secretariaatsgebouwen en Woning Velghe, zichtbaar is. Het gebruik van graniet voor de onderbouw sluit ook aan bij de kwalitatieve afwerking van die gebouwen. Het brute,

eigentijdse materiaalgebruik van de bovenbouw is daarentegen opvallend en wordt verzacht door de aanwezige sculpturen.

Berten Coolens was niet aan zijn proefstuk toe op het vlak van programmatische gevelsculptuur. Hij had immers ook meegewerkt aan het monumentale fries, dat in 1957 werd onthuld aan het Gentse Woodrow Wilsonplein bij de toegang tot het Koning Albertpark.⁶⁴ Dit fries maakte deel uit van het oorspronkelijke ontwerp van het propagandacentrum en administratief complex voor de stedelijke Elektriciteits-, Gas- en Waterdiensten (EGW) van de stad Gent, ontworpen door Geo Bontinck.⁶⁵ De sculptuur van Jozef Cantré, en beeldhouwers zoals Geo Verbanck, Gustaaf Van den Meersche en dus ook Coolens, representeerde expliciet de functie van het gebouw door te verwijzen naar de energiebronnen gas, elektriciteit en water. Ook bracht de sculptuur hulde aan de arbeid door de uitbeelding van diverse nijverheden en beroepen, en werden ook de kunsten uitbeeld.

Coolens realiseerde daarnaast ook kleinere sculpturen die in enkele Gentse gevels werden geïntegreerd en minder expliciet in relatie stonden met de architectuur of haar functie.⁶⁶ Het was kenmerkend voor de naoorlogse periode dat er een groter draagvlak ontstond voor de integratie van kunst in architectuur, niet alleen bij architecten en kunstenaars, maar eveneens bij de overheden. Kunstintegratie in openbare gebouwen werd gestimuleerd door de Wet Masereel uit 1947. In een andere tak van de bouwnijverheid, meer bepaald de sociale huisvesting, waren het de lokale overheden en sociale huisvestingsmaatschappijen die zelf de integratie van kunst stimuleerden.⁶⁷ De vorm van deze kunstwerken varieerde van vrijstaande, monumentale beelden tot wandkunst, zoals mozaïeken, reliëfs, schilderijen of glasramen.

De integratie van kunst in sociale woningbouw had voornamelijk een esthetisch doel en wilde leiden tot een aangename leefomgeving. De iconografie van de kunstwerken sloot hierbij aan en vertoont parallellen met het EGW-gebouw en het kantoorgebouw van de Liberale Vakbonden in Gent. Zo werd er vaak gekozen voor figuratieve, eventueel gestileerde uitbeeldingen van bijvoorbeeld families, spelende kinderen, de liefde, de arbeid en dagelijkse activiteiten.⁶⁸ Ook het streven naar een verbetering van de levenskwaliteit en een positieve toekomst werden uitgebeeld, bijvoorbeeld door het weergeven van arbeiders, handen en werktuigen. De aanwezige gevelsculpturen in het kantoorgebouw van de ACLVB vormt dus niet alleen een specifieke verwijzing naar dit bouwprogramma. Ze zijn ook representatief voor de toenemende integratie van kunst en architectuur in de naoorlogse periode.

2.1.2.2. Art deco en stijldiversiteit

De eerste bouwfase van het secretariaatskantoor van de ACLVB getuigt van de stijldiversiteit die het interbellum kenmerkte. Het ontwerp wordt net als de aanpalende Woning Velghe vermeld in de catalogus, uitgegeven naar aanleiding van een tentoonstelling in 1995 in het Gentse Museum Arnold Vander Haeghen die inging op het interbellum in Gent tussen 1919 en 1939.⁶⁹ Typisch voor het Gentse architectuur van die periode was dat het modernisme een gematigd karakter had met een grote aandacht voor baksteen, in tegenstelling tot de strakke witte gevels van de Internationale Stijl. Het diverse, hybride karakter van de architectuur werd versterkt door de integratie van

⁶⁴ Stadsarchief Gent, Iconografische Collecties, Fototheek, Straatmeubilair, IC/FT/SM/FO_1275 (1979), zoals geraadpleegd op <https://beeldbank.stad.gent> op 8 november 2018.

⁶⁵ DEPUYDT K. 2013: *Propagandacentrum en administratief complex Elektriciteits-, Gas- en Waterdiensten* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/148957> (geraadpleegd op 8 november 2018).

⁶⁶ Voorbeelden hiervan werden gevonden op de Beeldbank van de stad Gent (<https://beeldbank.stad.gent>).

⁶⁷ VAN HERCK K. en VANDEWEGHE E. 2016: *Sociale huisvesting: kunst in de (semi)publieke ruimte (1945-1985)* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/193238> (geraadpleegd op 8 november 2018).

⁶⁸ VAN HERCK K. en VANDEWEGHE E. 2016: *Sociale huisvesting: kunst in de (semi)publieke ruimte (1945-1985)* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/193238> (geraadpleegd op 8 november 2018).

⁶⁹ CAPITEYN A. (ed.) 1995: *Interbellum in Gent 1919-1939*, Gent.

traditionele elementen in onder meer de decoratie van de interieurs. Kenmerkend voor de jaren 1930 – en voor zowel de eerste bouwfase van het secretariaatsgebouw van de ACLVB als Woning Velghe – is eveneens de zogenaamde bootstijl met een opvallende gestroomlijnde esthetiek, die deel uitmaakt van een latere, versoberde fase van de art deco, maar eveneens kan beschouwd worden als een facet van de Nieuwe Zakelijkheid, afhankelijk van de mate van decoratie. De pakketbootstijl ontwikkelde zich tijdens het interbellum vanuit een fascinatie voor de Trans-Atlantische oceaanstomers, en incorporeerde hierbij futuristische ideeën van kracht en beweging. Ook de vormgeving ging zich openlijk inspireren hierop, wat resulteerde in een frequent gebruik van gestroomlijnde vormen ('*Streamline Moderne*'), patrijspoortramen, vlaggenmasten, zichtbare metalen, verchromde onderdelen zoals balkonhekken en buisprofielen,... Ook de luxueuze interieurs van de schepen hadden een invloed op de architectuur en zijn bijvoorbeeld zichtbaar in de naoorlogse invulling van het bureel voor de loonbeweging in de achterbouw van het Secretariaat. Art deco, pakketbootstijl en modernisme evolueerden in de naoorlogse aanpassingen aan het vakbondsgebouw tot een verzakelijking en versobering van de vormgeving, in navolging van onder meer de koelere Nieuwe Zakelijkheid. Deze stijl wordt bijvoorbeeld door Kathleen Lanclus en Mieke Verbeeck gedefinieerd als de wil "om overdadige romantiek en ornamentiek te verlaten, en om af te stappen van de decoratieve behandeling van het omhulsel van het gebouw"⁷⁰.

Achter deze gevel gaat een rijkelijk interieur schuil, mogelijk gemaakt door de bemiddelde opdrachtgever. Ook hierin is de stijldiversiteit van het interbellum zichtbaar. De 'stijl' die hierin echter het opvallendst en in verschillende vormen aanwezig is, is de art deco. De voorkeur voor art deco is niet enkel zichtbaar in de algemene vormgeving en afwerking, maar evenzeer in het binnenschrijnwerk en hang- en sluitwerk. De term 'art deco' is in voege sinds de tentoonstelling '*Les années 25. Art Déco, Bauhaus, Stijl, Esprit Nouveau*', die in 1966 in Parijs werd georganiseerd en herinnerde aan de prominente *Exposition internationale des Arts décoratifs et industriels modernes* van 1925, wanneer de stijl tot volle ontwikkeling kwam.⁷¹ Deze internationale vormgeving ontwikkelde zich tot een erg gelaagd en variabel gegeven, dat bijvoorbeeld wijzigde qua karakter tussen de jaren 1920 en 1930, en dat ook op regionaal en nationaal vlak sterk verschilde. Voordat de art deco tot volle ontwikkeling kwam, was er sprake van 'proto art deco' in de vroege 20ste eeuw, waarbij een versobering optrad ten opzichte van de art nouveau en waarbij op eigenzinnige wijze historische stijlen werden geherinterpreteerd. In de vormgeving was ook een belangrijke aandacht aanwezig voor industriële productie die toeliet om betaalbare producten te realiseren, mits behoud van esthetiek en kwaliteit.⁷² Art deco zou hierdoor toegankelijk zijn voor zowel de hogere burgerij als voor de meer bescheiden consument. De vroege art deco kwam al tot ontwikkeling vanaf circa 1909 en werd in haar geometrie beïnvloed door het kubisme en de kleurendiversiteit van de Ballets Russes. Deze vorm van art deco beperkte zich hoofdzakelijk tot het gebruik van motieven en decoratie, zoals hoeken, ruiten en gestileerde bloemmotieven zoals de '*rose cubiste*', toegepast op eerder traditionele gevelschema's.⁷³ Nadien evolueerde de art deco tot een autonome stijlform, waarbij de volledige gevel werd ingezet, bijvoorbeeld door het gebruik van bijzondere vormen voor de muuropeningen, en een decoratief, gevarieerd gebruik van baksteen. De art deco van de jaren 1920 nam kenmerken over van de geometrische art nouveau van de Wiener Secession. Typische motieven evolueerden van gestileerde bloemen, planten en dieren, tot later in de jaren 1920 menselijke figuren en elementen als de fontein en de

⁷⁰ LANCLUS K. en VERBEECK M. 1983: Overzicht van de architectuur te Gent in de 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreidingen, in: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Gent, 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 4NC, Brussel – Gent, LVI-LVII, zoals geciteerd in MEGANCK L. 1997: De studie van interbellumarchitectuur: mogelijkheden en problemen, in: DEMEY A. (ed.), *Interbellumarchitectuur en monumentenzorg*, Gent, 19.

⁷¹ POULAIN N. 2016: Art deco, een complex begrip, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 1.

⁷² POULAIN N. 2016: Art deco, een complex begrip, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 3.

⁷³ MEGANCK L. 1997: De studie van interbellumarchitectuur: mogelijkheden en problemen, in: DEMEY A. (ed.), *Interbellumarchitectuur en monumentenzorg*, Gent, 17.

zon.⁷⁴ Symmetrie evolueerde tot asymmetrie. Het economische klimaat tijdens de jaren 1930 na de beurscrash van 1929 leidde tot een versobering van de vormgeving en van het kleurgebruik, een toename van monumentaliteit en functionaliteit, en een opkomst van een zeker modern classicisme.

De verfijning van de art deco en het kwalitatieve, rijkelijke materiaalgebruik, aanwezig in het secretariaat van de ACLVB, is zo erg representatief voor de bouwperiode. De afwerking staat in verhouding tot de hiërarchie van de ruimtes en de mate van representatie. De nadruk ligt op de ontvangstvertrekken op de gelijkvloerse verdieping van de voorbouw, die een kwalitatieve, voor die ruimte geconcipeerde afwerking en meubilair van De Coene kregen. De andere ruimtes, bijvoorbeeld het appartement van de bestuurder, werd soberder afgewerkt, maar wel voorzien van specifiek door De Coene ontworpen meubilair. In de achterbouw die dienstdeed als kantoor primeerde de functionaliteit, wat leidde tot makkelijk te onderhouden tegelvloeren en ingewerkte kastenwanden. Deze ruimtes werd voor het merendeel ingevuld met eenvoudig kantoormeubilair, die in tegenstelling tot het maatwerk in andere ruimtes vaak standaardontwerpen van de firma waren. De grote vergaderzaal en het bureau van de loonbeweging kregen bijvoorbeeld wel vanuit hun specifieke functie een aangepast meubilair.

De interieurafwerking van het kantoor van de ACLVB is representatief voor het oeuvre van firma De Coene tijdens het interbellum. Binnen het volledige oeuvre van De Coene onderscheidt Noël Hostens drie fases qua stilistische voorkeur. De ontwerpen voor de Liberale Vakbonden, daterend van kort voor én na de Tweede Wereldoorlog, situeren zich in de periode van de art deco, die zich uitstrekt tussen 1925 en 1950, en die voorafgegaan wordt door de periode van art nouveau /arts & crafts /neo-Franse Stijl (1900-1925) – die echter ook nadien bleef doorleven – en opgevolgd wordt door een periode van designmeubilair in de naoorlogse periode.⁷⁵ Tijdens de jaren 1920 was art deco in het meubilair van De Coene vooral aanwezig in de ornamentiek, bijvoorbeeld in de vorm van plaketten ontworpen door Geo Verbanck, marqueterie of houtsnijwerk.⁷⁶ In de periode tussen 1930 en 1937 bouwde De Coene haar vormgeving in art deco verder uit, zoals gepresenteerd op de toenmalige internationale tentoonstellingen. De relatief sobere art deco, zichtbaar op de Expo van Antwerpen in 1930, maakte in die periode plaats voor een hoge art deco, gekenmerkt door een rijk en gevarieerd gebruik van exotische houtsoorten (kambala, palissander,...) of traditionele houtsoorten zoals eik voorzien van een bijzondere afwerking, en diverse soorten marmers en natuursteen, wat de exclusiviteit verhoogde. De firma kende bovendien tijdens die periode een grote bloei en productiviteit. Ze verkende ook nieuwe technieken zoals het buigen van fineer voor afgeronde meubels, dat frequent werd toegepast door De Coene tijdens de jaren 1930 en werd aangebracht in een dunne laag op multiplex, of het gebruik van steenkarton, waarmee reliëfpanelen met een decoratieve afwerking werden vervaardigd als typisch product van de firma.

De interieurs van de ACLVB zijn representatief voor het oeuvre van De Coene tijdens de jaren 1930 en verder in de naoorlogse periode. Het interieur vertoont gelijkenissen met de salons die De Coene ontwierp voor textielabrikant Dewaele in Berchem in 1932-1933, meer bepaald in de ruimtelijke opbouw, afgelijnd door strakke stuclijsten op de plafonds, en wanden afgewerkt met hoge lambriseringsen in palissanderfineer.⁷⁷ Ook het meubilair is representatief voor de art deco van dat moment, meer bepaald door de gebogen of geometrische vormgeving, de gestroomlijnde, weloverwogen gevormde arm- en rugleuningen, en de verzorgde afwerking met (kunst)leder, houtfineer of bijvoorbeeld

⁷⁴ POULAIN N. 2016: Art deco, een complex begrip, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 7.

⁷⁵ HOSTENS N. 2016: Art Deco meubelen, Gebroeders De Coene, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 33.

⁷⁶ HOSTENS N. 2016: Art Deco meubelen, Gebroeders De Coene, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 33.

⁷⁷ SWIMBERGHE P. 2000: Het salon van de villa Dewaele te Berchem, *Art De Coene Jaarboek 1*, 13-15.

gecuseerde eik. Het ensemble in het bureau van de bestuurder is het meest expliciet vormgegeven in art deco – en het meest volledig bewaard – en springt in het oog, niet enkel door het gebogen uitgewerkte bureau in fineer, maar ook door het groene kleurgebruik in de bekleding van de zetels en de deur. Ook geometrie is een kenmerk van zowel de vaste afwerking als het losse meubilair. De interieurontwerpen vertonen dan ook sterke gelijkenissen met andere realisaties van De Coene. Een voorbeeld van een totaalontwerp uit deze periode van de art deco is het bureau van Frans Van Cauwelaert, toenmalig burgemeester van Antwerpen, voor zijn privéwoning. Net als het bureel voor de bestuurder in het gebouw aan de Koning Albertlaan bestaat het Antwerpse ensemble uit wandkasten, een afgerond bureau, een ronde bijzettafel, armstoelen en een opvallend afgerond zeteltje op een voet.⁷⁸ Het gebruik van fineerhout op gebogen vlakken was technisch hoogstaand, en werd door De Coene bijvoorbeeld ook toegepast voor een ronde salontafel met ingebouwde verlichting die getoond werd op de Wereldtentoonstelling van Brussel in 1935. In het paviljoen van De Coene voor de *Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne* van 1937 in Parijs bevonden zich ook kuipvormige zeteltjes die aansluiten bij deze in het bureel van de bestuurder in Gent.

Kunstwerkstede De Coene was tijdens het interbellum een veel gevraagde ontwerper voor de creatie van totaalprojecten van interieurafwerking. Met sommige architecten had de firma een goede band en werden meerdere projecten gerealiseerd. De samenwerking met architect Jan-Albert De Bondt leidde bijvoorbeeld tot de afwerking van de villa's van Louis en Leon Verbreyt in Sint-Niklaas (1927), beide beschermd als monument in 1996.⁷⁹ De Bondt ontwierp de interieurafwerking en glas-in-loodramen, die uitgevoerd werden door De Coene en gecombineerd werden met losse meubilering. Opvallend bij deze realisatie – en gelijkaardig aan de aankleding van het Gentse secretariaat van de ACLVB – is de variatie in meubilering en vormgeving, die toch een boeiend geheel vormen door hun gelijkaardige bekleding en kwalitatieve afwerking. Die kwaliteit wordt in een art-decovormtaal veruitwendigd met uitzonderlijk rijke materialen, die ook terug te vinden zijn in de afwerking van het gebouw van de ACLVB. Opvallend is de combinatie van kleurrijke in- en uitheemse natuursteen, en van diverse Europese en tropische houtsoorten, massief of in de vorm van fineer, voor zowel vloeren, trappen, meubels en wandafwerking. Kleurrijke glas-in-loodramen vervolledigen het totaalkunstwerk. Ook in De Bondts eigen woning in Gent werd beroep gedaan op De Coene. Momenteel zijn een 18-tal panden beschermd als monument, die in de inventaris van het bouwkundig erfgoed gelinkt zijn aan de Kunstwerkstede of Jozef en Adolf De Coene, en waar dus een gedeeltelijke of volledige interieurafwerking, eventueel inclusief meubilair is bewaard. Gezien de productiviteit van de firma en aangezien de realisaties soms niet gesigneerd of geïdentificeerd zijn, kan aangenomen worden dat in nog andere beschermde monumenten elementen van de Kunstwerkstede zijn bewaard. Een voorbeeld buiten de Vlaanderen is de interieurafwerking van het Gemeentehuis van Vorst (1926-1935), een realisatie van architect Jean-Baptiste Dewin. Deze vertoont in het houtwerk, waaronder de hoge lambriseringen in fineer, het gebruik van metaalwerk en natuursteen, evenals de meubilering, de uitgewerkte luchters en hang- en sluitwerk, stilistische gelijkenissen met het Gentse vakbondsgebouw.⁸⁰ Het ontwerp voor de wandafwerking van de beheerraadzaal van de Liberale Vakbonden uit 1937 sluit op zijn beurt aan bij het door Van de Velde ontworpen bureau van koning Leopold III (1935) en uitgevoerd door De Coene.⁸¹

⁷⁸ HENDRICKX H. 2016: Kortrijkse Kunstwerkstede, Gebroeders De Coene, in: POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten, 13-14.

⁷⁹ DEMEY A. 2002: De villa's Verbreyt in Sint-Niklaas, merkwaardige interieurs van de Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, *Art De Coene Jaarboek* 3, 25.

⁸⁰ POULAIN N.: Het interbellum, van art deco tot modern, in: HERMAN F. en MAYEUR R. (eds.) 2006: *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, 80 jaar ambacht en industrie, meubelen, interieurs, architectuur*, Kortrijk, 126-127.

⁸¹ POULAIN N.: Het interbellum, van art deco tot modern, in: HERMAN F. en MAYEUR R. (eds.) 2006: *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, 80 jaar ambacht en industrie, meubelen, interieurs, architectuur*, Kortrijk, 129.

In de art deco was ook een belangrijke aandacht aanwezig voor verlichting. Dit leidde tot een spel met indirecte verlichting en de integratie van geometrische glas-in-loodramen, hoofdzakelijk in de traphallen. De Coene vulde dit aan met de opvallende verlichtingsarmaturen in de vestibule. De glasramen in de grote, halfronde vergaderzaal in de achterbouw dateren van de vroege naoorlogse periode en zijn traditioneler en decoratiever van inslag. In een artikel worden de glasramen van toegeschreven aan kunstenaar Karel Noppe.⁸² Noppe, opgeleid als schilder-decorateur en artistiek vormgever, bouwde een boeiende carrière uit als ontwerper en leraar, en zou ook een belangrijke rol innemen in het atelier van De Coene vanaf het ontstaan ervan.⁸³ Noppe had een grote fascinatie voor de Arts & Crafts, en liet zijn ontwerpen voor De Coene kenmerken door een respect voor de traditie. Deze ontwerpen omvatten meubels, koperbeslag, tapijt, maar hoofdzakelijk glasramen.⁸⁴ Noppe ging echter al op pensioen in 1932, waardoor de glasramen waarschijnlijk niet van zijn hand zijn, maar vermoedelijk wel in dezelfde geest zijn ontworpen.

Het meubilair uit de naoorlogse periode omvat net als in het interbellum nog steeds klassiek geïnspireerde meubels en sobere ontwerpen met reminiscenties aan de art deco. In de latere fase van de art deco, circa 1937-1950, keken de ontwerpers van De Coene, waaronder Paul Vandenbulcke, volop naar het Franse meubeldesign van dat moment. De directiemeubels in gezandstraalde en geceruseerde eik in het directiebureel van de ACLVB naar ontwerp van Vandenbulcke, vormen interessante voorbeelden die nog aansluiten bij de art deco. De Coene maakte in de jaren 1950 de keuze om aan te sluiten bij het modernistische, eigentijdse meubilair uit de Verenigde Staten en Scandinavië, onder meer door contacten met gerenommeerde designfirma's Knoll en Miller. Het meubilair van de Liberale Vakbonden zal echter ook in de naoorlogse periode eerder aansluiten bij de sobere, traditionelere vormgeving van tijdens het interbellum, met invloeden van de art deco.

2.1.3. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.3.1. Architecturale waarde

De eerste bouwphase van het secretariaatsgebouw van de Nationale Centrale der Liberale Vakbonden (NCLVB, nadien Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België, ACLVB) was een ontwerp van architect Guillaume Monnier uit 1936, en werd vanaf 1947-1948 aangepast en uitgebreid naar ontwerp van architect Robert Rubbens. Het kantoorgebouw van de ACLVB toont dankzij de complexe bouwhistoriek de stilistische evolutie – én continuïteit – van het interbellum tot in de naoorlogse periode aan, zowel in het exterieur als interieur. Het oorspronkelijke exterieur in een zakelijke vormgeving met invloeden van de pakketbootstijl – toen bijvoorbeeld met vlaggenmasten – is representatief voor het late oeuvre van architect Guillaume Monnier (1873-1957). De totaalafwerking werd, vanaf de bouw tot en met aanpassingen tijdens de jaren 1970, hoofdzakelijk toevertrouwd aan de Kortrijkse Kunstwerkstede De Coene. De ontworpen interieurs en meubels evolueerden mee met de stijlvoorkeuren van dat moment en vertonen zo ook op stilistisch vlak parallellen met aanpassingswerken aan het gebouw, die vooral plaatsvonden in de late jaren 1940 naar ontwerp van architect Robert Rubbens, toen de voorbouw met een bouwlaag werd verhoogd en de elementen van de bootstijl werden afgezwakt. Architect Rubbens (1912-1969) was de huisarchitect van het vakbondsgebouw en ontwierp de verdere uitbreidingen van dit gebouw tijdens de jaren 1950 en 1960. Hij was behalve als architect, ook werkzaam als decorateur. De uitbreiding van de kantoorgebouwen van de ACLVB in 1966, namelijk met een kantoor ten zuiden van het secretariaatsgebouw, was eveneens van zijn hand. Dit gebouw getuigt ook van een kwalitatief ontwerp, dat in dit

⁸² MEGANCK L. en POULAIN N. 2006: Kantoorgebouw van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, *Art De Coene Jaarboek 6*, 14.

⁸³ GAEREMYNCK K. 2001: Karel Noppe, Kortrijk 1867-1953. Pionier in de tekenkamer van de firma De Coene vanaf het begin tot zijn pensionering in 1932, *Art De Coene Jaarboek 2*, Kortrijk, 25.

⁸⁴ GAEREMYNCK K. 2001: Karel Noppe, Kortrijk 1867-1953. Pionier in de tekenkamer van de firma De Coene vanaf het begin tot zijn pensionering in 1932, *Art De Coene Jaarboek 2*, Kortrijk, 26.

geval uitgewerkt is in een zakelijke, eerder brutalistisch getinte stijl en zo representatief is voor de toenmalige naoorlogse ontwikkelingen.

Het complex vormt een voorbeeld van de ontwikkeling van de kantoorbouw in Gent tijdens het interbellum en de naoorlogse periode. Kantoorgebouwen vormden in Gent – en ruimer in Vlaanderen – tijdens het interbellum slechts een beperkte fractie van de toenmalige nieuwbouw. Het Secretariaat en de kantoren van de ACLVB zijn voorbeelden van kleinschalige kantoren, die zich dienden in te passen binnen het bestaande, stedelijke weefsel. Ze zijn op stilistisch vlak representatief als totaalontwerpen in een gematigde, eigentijdse vormgeving, specifiek aangepast aan de administratieve hoofdbestemming van het complex. Op typologisch vlak herbergen de gebouwen eveneens enkele elementen die kenmerkend waren voor de toenmalige bedrijfscultuur, zoals de aanwezigheid van een appartement voor de directeur in het kantoorgebouw, wat de relatie tussen het bedrijf en het bestuur versterkte, en de aanwezigheid van burelen in de vorm van ruime lokalen met individuele bureaus, voorzien van doorkijk en controle vanuit de aanpalende bureaus.

2.1.3.2. Artistieke waarde

Het Secretariaat van de ACLVB wordt gekenmerkt door een hoge ensemblewaarde, die bepaald wordt door een kwalitatieve afwerking van zowel het exterieur als de interieurs. Dit maakt het ontwerp representatief voor de ontwikkeling van de interieurkunst en decoratieve kunsten tijdens het tweede en derde kwart van de 20ste eeuw. Ondanks de bestemming als kantoor, die leidde tot noodzakelijke aanpassingen, flexibele herinvullingen en verkoop van meubilair, is het ontwerp herkenbaar bewaard. Het totaalontwerp kan onder meer dankzij archivalische bronnen toegeschreven worden aan de Kortrijkse Kunstwerkstede De Coene. Deze firma stond vanaf de bouw tot en met aanpassingen tijdens de jaren 1970 in voor het ontwerp van meubilair en interieurafwerking. Aangezien ook latere aanpassingen door De Coene gebeurden, bleef de homogeniteit bewaard, evenals de artistieke waarde van het geheel. Gezien de evolutie van het pand tot in de naoorlogse periode zijn de bewaarde interieurs en meubels representatief voor de toenmalige stijlvoorkeuren, die evolueerden van art deco tot een zekere versobering, in de lijn van de smaak van het interbellum, en aldus ook representatief voor de ontwikkeling binnen het oeuvre van De Coene. Esthetiek werd hierbij verzoend met functionaliteit. Omwille van de hoge productiviteit van De Coene in die periode, kunnen de interieurs vanuit die optiek niet beschouwd worden als zeldzaam. Wel hebben ze een hoge representativiteit, aangezien de decoratie een volledig gebouw omvat, dat uitzonderlijk goed gedocumenteerd is met archiefdocumenten, en in meerdere ruimtes bewaard is, met inbegrip van los meubilair. Het naoorlogse kantoorgebouw getuigt eveneens van een artistieke waarde in het exterieur, vanuit de aanwezige gevelsculptuur ontworpen door Berten Coolens. Het vormt een representatief voorbeeld van de toenemende integratie tussen kunst en architectuur in de naoorlogse periode.

2.1.3.3. Historische waarde

De kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden zijn symbolisch gelokaliseerd in Gent, dat al sinds de tweede helft van de 19de eeuw een belangrijk centrum vormde voor het arbeiderssyndicalisme. De in 1920 als 'Nationale Centrale der Liberale Vakbonden' opgerichte organisatie was tegen het midden van de jaren 1930 danig gegroeid – ook op financieel vlak – en groepeerde meer dan 70.000 syndicalisten, verspreid over talrijke lokale afdelingen. Toenmalig directeur Alfons Colle stimuleerde de band tussen de vakbond en Gent als locatie voor het secretariaatsgebouw. De aanpassingen en uitbreidingen van de gebouwen tijdens de naoorlogse periode zijn eveneens representatief voor de historische evolutie en uitbreiding van de vakbonden. De figuratieve reliëfs van Berten Coolens veruitwendigen dit eveneens. De kwalitatieve interieurafwerking van de representatieve ruimtes van het secretariaatsgebouw, die samen met deze aanpassingen evolueerde en gedeeltelijk gaaf bewaard is, geeft zo ook uiting aan het belang van de opdrachtgever en de wijze waarop de organisatie functioneerde en haar gebouwen diende

Beschermingsdossier: Secretariaat en kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België, monument

aan te passen aan een evoluerend gebruik. De rol van de Kortrijkse Kunstwerkstede De Coene in dit verhaal, dat aanving vanaf de bouw in 1937 tot in de jaren 1970, maakt het complex tot een uitzonderlijk geheel en vormt een getuige van onder meer de politieke voorkeur en inzet van Jozef De Coene voor het liberale gedachtegoed.

2.2. Motivering van het type bescherming

Secretariaat van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Het ontwerp getuigt van een grote ontwerpkwaliteit en aandacht voor zowel de uitwerking van het exterieur van beide kantoorgebouwen, als een rijkelijke afwerking van het interieur. De interieurafwerking van het secretariaatsgebouw bestaat uit een bewaarde, vaste aankleding die stilistisch aansluit bij de bouwperiode en de erfgoedwaarden versterkt. Het heden deels bewaarde, losse meubilair dat voor de kantoren werd ontworpen, draagt als cultuurgoederen bij aan de erfgoedwaarden.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming als monument omvat enerzijds het secretariaatsgebouw van de ACLVB (Koning Albertlaan nummer 95). Omwille van de interne verwevenheid van het kantoorgebouw met latere uitbreidingen, werd het volledige perceel van nummer 95 meegenomen in de afbakening. De erfgoedelementen en -kenmerken, evenals de erfgoedwaarden, die de basis vormen van de bescherming, bevinden zich echter enkel in het volume, gebouwd tijdens het interbellum en uitgebreid tijdens de jaren 1940. De bescherming betreft zowel het exterieur als de interieuraankleding bestaande uit de vaste afwerking en losse elementen, opgenomen als cultuurgoederen. De gelaagdheid van het ontwerp zorgt ervoor dat de bescherming zowel in het interieur als in het exterieur bouwelementen, afwerking en meubilair behelst, zowel uit het interbellum als uit de naoorlogse periode.

De latere uitbreiding van nummer 95 met een kantoorstoren (1955, achterin het perceel) is interessant in relatie tot de bouwevolutie en de historiek van het complex, maar bezit een beperktere erfgoedwaarde.

Anderzijds omvat de afbakening het naoorlogse kantoorgebouw van de ACLVB (Koning Albertlaan nummer 93). Ook van dit pand werden de volledige percelen meegenomen in de afbakening, omwille van de interne samenhang met nummer 95. De erfgoedelementen en kenmerken bevinden zich echter enkel in de voorgevel aan de Koning Albertlaan.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Ten zuiden aan de Koning Albertlaan bevindt zich ter hoogte van nummer 77 een burgerhuis naar ontwerp van Geo Henderick, beschermd als monument sinds 13 maart 1996. Ook een nabijgelegen ensemble burgerhuizen naar ontwerp van architect Henderick,

Beschermingsdossier: Secretariaat en kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België, monument

gelegen op de hoek van de Patijntjestraat (nummers 2-16) en de Aaigemstraat (nummers 18-34), zijn sinds dat moment beschermd als stadsgezicht.

De panden zijn gelegen in een zone met een hoge dichtheid aan onroerend erfgoed, opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. Het secretariaatsgebouw van de ACLVB (Koning Albertlaan nummer 95) is opgenomen in de inventaris onder ID 216402; het ten zuiden aanpalende kantoorgebouw (nummer 93) onder ID 216401. Beide zijn vastgesteld bouwkundig erfgoed sinds 2014. Ook de ten noorden gelegen Woning Velghe (nummer 97) is opgenomen in de inventaris onder ID 18349. Woning Velghe wordt gelijktijdig met het Secretariaat en de kantoren van de ACLVB voorgesteld voor bescherming (dossier 4.001/44021/136.1). De ten noorden aansluitende rijhuizen zijn eveneens opgenomen in de inventaris, namelijk nummer 99 naar ontwerp van architect Armand Liebert (ID 216403) en nummer 101 (ID 216404). Niet alleen aan de Koning Albertlaan bevindt zich een kwalitatieve bebouwing met een relatief hoge erfgoedwaarde, ook aan de aanpalende straten van het bouwblok (Handbalstraat, Patijntjestraat) zijn veel panden opgenomen in de inventaris als relict of als geheel (Prosper Claeysstraat). De zuidwestzijde van de percelen grenzen aan de percelen van enkele geïnventariseerde panden in de Patijntjestraat, bijvoorbeeld Woningen Haerens en Debaive naar ontwerp van architect Gaston Eysselinck (Patijntjestraat nummers 44-46).

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

De percelen zijn gelegen binnen het ruimtelijk uitvoeringsplan '166 RUP Rijsenberg', dat vastgesteld werd op 25 januari 2016 en van kracht is sinds 1 april 2016. Ze zijn met de aangrenzende bebouwing aangeduid als een 'multifunctionele zone', en behoren daarenboven tot de 'waardevolle gebouwen en stedenbouwkundige ensembles', aangeduid op het bijhorend plan.

De percelen behoren eveneens tot het gewestelijk ruimtelijk uitvoeringsplan (GRUP) 'Afbakening Grootstedelijk Gebied Gent', dat definitief werd vastgesteld op 16 december 2005.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd

Beschermingsdossier: Secretariaat en kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België, monument

onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Archief ACLVB, Secretariaat aan de Koning Albertlaan, bouwplannen, foto's en documentatie (onder meer in functie van Open Monumentendag 1997).

Archief Leen Meganck, Documentatie en nota's omtrent de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, naar aanleiding van Open Monumentendag 1997.

Kadasterarchief Oost-Vlaanderen, Mutatieschetsen Gent, afdeling IX (Gent), 1937/61.

Rijksarchief Kortrijk, Verzameling de Coene nv.

Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1936/A/9, 1947/K/40, 1948/K/12, 1955/K/16, Litt K/50/64, Litt K/35/66 en Litt K/63/66.

D'HONDT B. 2014: *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven te Gent*, Gent.

DEBAVEYE J. 2014: *De gebouwen van de Centrale*, brochure ACLVB Infocentrum.

DEHAEN C. i.s.m. NEERMAN P. 2007: Paul Vandenbulcke (1916-1974), waardering van een uitzonderlijk begaafd decorateur-ontwerper, *Art De Coene Jaarboek 7*, 30-36.

GERMONPREZ F. 1983: *Jozef De Coene en de Kortrijkse Kunstwerkstede*, Tielt.

HERMAN F. en MAYEUR R. (eds.) 2006: *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene, 80 jaar ambacht en industrie, meubelen, interieurs, architectuur*, Kortrijk.

MEGANCK L. 1995: *Algemene centrale der Liberale vakbonden van België, Koning Albertlaan 95, Gent, 22 april 1995*, Interbellum-interieurbezoek 47, Gent, 299-305.

MEGANCK L. 1997: *Gebouwen van de Liberale Vakbonden, Koning Albertlaan – Gent*, folder ter gelegenheid van Open Monumentendag.

Beschermingsdossier: Secretariaat en kantoren van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België, monument

MEGANCK L. 2002: *Bouwen te Gent in het Interbellum (1919-1939): stedenbouw, onderwijs, patrimonium: een synthese*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, Vakgroep Kunstwetenschappen.

MEGANCK L. en POULAIN N. 2006: Kantoorgebouw van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden, *Art De Coene Jaarboek 6*, 10-14.

MEGANCK L. en VAN LANCKER H. 1997: Gebouw van de Liberale Vakbonden, Koning Albertlaan, in: VAN DOORNE G. en BAILLIEUL B. (eds.), *Open monumentendag 1997 Gent*, Gent, 128-133.

POULAIN N., HENDRICKX H., HOSTENS N. en PAUWELS P.J.H. 2016: *Kortrijkse kunstwerkstede De Coene: Art deco, erfgoedtentoonstelling 2016*, Schoten.

S.N. 1938: In de Algemeene Centrale der Liberale Vakbonden van België, Plechtige Inwijding der Nieuwe Lokalen te Gent, *De liberale Syndicalist* 14.170 februari, 1, 4-6.

S.N. 1997: *Beknopte historiek van de Liberale Vakbonden*, onuitgegeven brochure, Gent.

LANCLUS K. 2014: *ACLVB Liberale Vakbond* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216401> (geraadpleegd op 22 februari 2018).

LANCLUS K. 2014: *ACLVB Liberale Vakbond* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/216402> (geraadpleegd op 22 februari 2018).

S.N. s.d.: *De Coene: Verleden tot heden* [online], <http://www.decoene.eu/de-coene/> (geraadpleegd op 7 mei 2018).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Cultuurgoederen

De voor bescherming voorgedragen cultuurgoederen zijn in een afzonderlijke bijlage bij het ministerieel besluit opgenomen (bijlage 3). Deze bijlage bevat zowel een oplijsting van de cultuurgoederen, een beschrijving als een motivatie.

5.4. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastrermutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.